Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Katedra jihoslovanských a balkanistických studií

Bakalářská práce

Tichá Klára

Vliv multikulturního rodičovství na jazykový rozvoj dítěte s ohledem na historii, kulturu a vývoj jazyka

The influence of multicultural parenting on the child's language development with regard to the history, culture and development of the language

Praha 2021 Vedoucí práce: PhDr. Mgr. Jaroslav Otčenášek, Ph.D

Tímto bych chtěla poděkovat PhDr. Mgr. Jaroslavu Otčenáškovi, Ph.D za vedení mé bakalářské práce, za odbornou pomoc při její realizaci.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

Obsah

Úvod 5

Vysvětlení pojmů 8

Bilingvismus 8
Internalizace 8
Mateřský jazyk 9
Menšinový jazyk 9
Multikulturalismus 10
Multilingvismus 10
Národní jazyk 11
Jazykový kód 11

Národnostní menšina 12

Chorvatská menšina v České republice 13
Česká menšina v Chorvatské republice 13

Přehled Česko-chorvatských vztahů 15

Čech, Lech a Mech 15
Duch z Háhotu 15
400 let císařství 16
Válka v bývalé Jugoslávii v letech 1991 - 95 17
Paštikáři 17

Jazyk a osvojování jazykového kódu 19

Jazyk 19
Vývoj řeči 21
Bilingvismus u dětí 22
Cizí jazykový kód a jeho uchopení z pohledu cizince 23
Osvojování si druhého jazyka 25

Užívání dvojjazyčnosti v praxi - Bilingvismus 27

Rodina jako základ státu v jiném státě 29

Generační konflikt 30

Vliv školy na jazykový vývoj 33

Bikulturalismus 36

Bikulturně-bilingvní mluvčí 36

Empirická část 38

Charakteristika výzkumu 38
Výzkumný vzorek a jeho popis 38
Metodologie výzkumu 39
Etické otázky výzkumu 39
Technika sběru dat – rozhovor 39
Technika zpracování dat 40
Analýza dat 42
Osvojení si mateřštiny 43
Subjektivní identifikace domova 45
Význam bilingvismu při učení se dalším jazykům 47
Vyhodnocení kontrolních otázek 47

Shrnutí kapitoly 49

Závěr 51

Použitá literatura 53

Úvod

Hlavním cílem této práce je výzkum vlivu vnějších podnětů na vývoj bilingvního dítěte s důrazem na otázku, jak výrazně může být tento proces ovlivněn mateřským jazykem rodičů, jejich národními kulturními zvyky a v neposlední řadě také historickým kontextem. Tato práce rovněž otevírá prostor otázce, jak proces přijímání primárního mateřského a sekundárního osvojeného jazyka v dětské mysli probíhá a jaká jsou jeho možná úskalí.

Práce je rozdělena do kapitol, některé jsou ještě členěny do podkapitol vyplývajících z logiky textu. V celé práci využívám literaturu z oblasti lingvistiky, etnolingvistiky a odborné texty věnované psychologickému vývoji dítěte. V teoretické části seznamuji s klíčovou odbornou terminologií a formulacemi aspektů podstatných pro pochopení celé problematiky. Hlavní kapitoly teoretické části jsou uvedeny krátkým úvodem, ve kterém dané téma představuji a vysvětluji, z jakých důvodů jsem ho zařadila do své práce a čím je v kontextu práce důležité pro pochopení vlivu multikulturního rodičovství na jazykový rozvoj dítěte.

Považuji za poctivé přiznat, že výběr tohoto tématu úzce souvisí s mým vlastním životem. Sama jsem se prostřednictvím vlastních prožitků vyrovnávala s fenomény, které souvisí s předmětem tohoto výzkumu. Jsem dcerou Chorvatky, která se do České republiky přistěhovala v roce 1984, dokončila zde střední vzdělání a na vysoké škole se seznámila s mým otcem, občanem České republiky. Není lehké zapojit autopsii do badatelské práce, ovšem mé osobní zkušenosti, které, ač netvoří hlavní kostru výzkumu, mi byly kompasem na cestě k získávání, třídění a analýze informací, především během osobních rozhovorů s účastníky výzkumu. Doufám a věřím, že vlastní překonané výzvy bilingvního dětství mi pomohly pozorněji naslouchat sdělením mých respondentů, stejně jako citlivě reagovat na jejich odpovědi.

Od raného dětství mě moji blízcí učili oběma jazykům. To mi dnes pomáhá rozumět dvěma velmi propojeným, přesto v řadě aspektů diametrálně odlišným světům. Jelikož mě otázka bilingvismu provází od dětství a neustále se s ní střetávám, chtěla jsem tuto problematiku i koherentním způsobem uchopit, nebo se o to alespoň ve své bakalářské práci pokusit. Nejde však pouze o jazyk. Celé dětství jsem se ocitala i v bikulturním prostředí. Po rozvodu rodičů se doma u matky dodržovaly chorvatské zvyky, zatímco u české rodiny mého otce zase ty české. Na

druhou stranu vím, že bikulturní prostředí samo o sobě nezaručuje hluboké zažití obou kulturních vzorců. Sice jsem se dosud neocitla na české tradiční štědrovečerní večeři, ačkoliv mám českou rodinu, ale díky českému vzdělávacímu systému vím, co bych od toho měla očekávat.

Česko a Chorvatsko jsou historicky úzce propojené země, v obou státech existuje také příslušná národnostní menšina. Ve své práci tento kontext uvádím a upřesňuji, v jakém období se národnostní menšiny na území některého z osídlovaných států utvářely (tzn. česká národnostní menšina v chorvatských zemích a chorvatská národnostní menšina v českých zemích) a jak se tento proces projevil v postavení mateřského jazyka a jazyka nové cílové země.

S ohledem na důležitost historických okolností hodlám v teoretické části této práci zevrubněji popsat okolnosti posledních konfliktů na Balkáně. Není sice ambicí této práce analyzovat skutečné důvody emigrace chorvatských občanů v tomto období, stejně jako důvody, proč si vybrali právě Česko, avšak je vhodné upozornit na jistá specifika, která ovlivnila celou generaci zastoupenou výzkumným vzorkem této práce a charakterizovanou jeho parametry. Tehdejší výrazná emigrační vlna vyústila v řadu specificky zajímavých témat, z nichž jen některá jsou již odborně zpracována. V této souvislosti se ve své práci zaměřuji především na specifický vývoj jazykových kompetencí u dětí generace rodičů, které spojuje emigrace kvůli občanské válce.

V praktické části se věnuji stanovení metodologie kvalitativního výzkumu k zodpovězení výzkumných otázek. Praktická část seznamuje s procesy kódování a analýzy dat, která vyplynula z odpovědí dotázaných subjektů a která jsou zásadním pramenem k získání odpovědi na základní výzkumnou otázku, zda je opravdu vliv multikulturalismu[1] tak zásadní pro ovlivnění jazyka u dítěte a jaké další aspekty vývoje bilingvního dítěte a do jaké míry může ovlivnit multikulturalismus.

Výzkumný vzorek byl s ohledem na očekávaný rozsah práce zúžen na osoby, jejichž rodiče hovořili českým jazykem či některým z jazyků zemí někdejší Jugoslávie. Mezi respondenty výzkumu byli vybráni potomci nejen národnostně smíšených partnerských svazků, ale i národnostně endogamních manželství občanů bývalé Jugoslávie. Účastníci výzkumu byli vybráni v generaci narozené po roce

[1] Situaci bilingvních jedinců lépe vystihuje termín bikulturalismus, který zdůrazňuje a vymezuje problematiku jako setkávání a prolínání dvou kultur s dopadem na užívání dvou jazyků. Nicméně v odborném světě ustálený termín multikulturalismus je vztahován i na tyto případy.

1995, kdy na Balkáně vrcholilo několik válečných konfliktů. Kromě dětí ze smíšených manželství, ve kterých byl jeden z rodičů české národnosti, byla pozornost věnována zejména těm, kteří prožívali své rané dětství v rodinách přinucených v důsledku tehdejších událostí k emigraci do České republiky.

Vysvětlení pojmů

Na začátku práce je nezbytné vymezit obsah několika základních terminologických pojmů, které jsou v následující práci často používány. Klíčové termíny jsou pro lepší orientaci a přehlednost seřazeny v podkapitolách dle abecedního pořadí.

Bilingvismus

Jedná se o znalost dvou či více jazyků, které jedinec ovládá zhruba na úrovni mateřského jazyka. Jedinec je schopen v obou jazycích plynně komunikovat, má znalost slangů, spisovného jazyka v mluvené i psané řeči. Obvykle jde o osobu, která byla vychovávána ve dvou kulturách zároveň. Bilingvismus lze dělit na vrozený a vnucený.

Vrozený bilingvismus vzniká ve smíšeném manželství, kdy na dítě od dětství působí dva či více jazyků či přistěhováním se do jiné země, kde se „druhý" jazyk osvojí jako vlastní.

Bilingvismus vnucený představuje velmi často administrativně vymáhané používání dalšího jazyka. Tento bilingvismus nebývá obvykle obyvateli přijímán pozitivně. Takovou situaci lze ilustrovat příkladem původních obyvatel kanadských teritorií, kterým jsou oba úřední jazyky vnuceny nejen státní administrativou, ale především faktem, že alespoň jeden z úředních jazyků je pro běžný život v moderní Kanadě naprosto nezbytný.

Ať už se jedná o bilingvismus vrozený či vnucený, platí základní definice Francoise Grosjeana*: „Bilingvismus je užívání dvou či více jazyků (či nářečí) v každodenním životě."* [2]

Internalizace

Termín internalizace označuje nevědomý proces přijímání normativního systému a hodnot dané společnosti. Tento proces lze dále kategorizovat v těchto třech rovinách:

- Akulturace: Psychologický proces působení dvou a více kultur na osobu;

[2] *Psycholingvistika bilingvismu*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2019, s. 18. Lingvistika (Karolinum). ISBN 978-80-246-3641-2.

- Enkulturace: Proces osvojování si kultury dané společnosti;
- Socializace: Proces osvojování si hodnot, norem a chování běžných v dané společnosti.

Tento proces probíhá velmi intenzivně zejména v dětství, kdy si jedinec musí osvojit normy a přizpůsobit se systému, ve kterém se vyskytuje. [3]

Mateřský jazyk

Jak termín sám napovídá, jedná se o jazyk, jazykový kód, který si jedinec osvojuje od matky nebo osoby, která ho vychovávala a měla tak na jeho jazykový vývoj největší vliv. Za mateřský jazyk, mateřštinu, lze považovat jazyk, ve kterém jedinec přemýšlí, činí v něm intuitivní soudy o formách významu i jazykové struktuře a přistupuje k němu jako rodilý mluvčí. Mateřský jazyk identifikuje rovněž příslušnost ke kultuře nebo etnické příslušnosti. V tomto jazyce probíhají i prvotiny socializace a internalizace.

Hrdlička definuje mateřský jazyk takto: *„Jako mateřský jazyk se obvykle označuje první jazykový kód, jehož působení je mluvčí (dítě) od narození soustavně vystaven. Je to jazyk (řeč), kterým komunikuje jeho nejbližší okolí. Člověk získává znalost mateřského jazyka nejprve přirozenou cestou, spontánně, nápodobou řečí dospělých, tedy procesem osvojování si jazyka, nikoliv vědomým, záměrným, řízeným, institucionalizovaným procesem učení se.“* [4]

Menšinový jazyk

Za menšinový jazyk je považován jazyk národnostní, etnické či náboženské menšiny, kterým nehovoří většinová část obyvatelstva. Stanovení takového stavu nemusí být v některých případech jednoduché. Jak dále vysvětluje Nekvapil, některé jazyky mohou být chápány jako menšinové optikou státu s ohledem na hlavní úřední jazyk, ale z perspektivy regionu, kde jsou užívány, mohou být považovány za většinové. [5]

[3] *Sociologická encyklopedie* [online]. [cit. 2021-4-30]. Dostupné z: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Internalizace
[4] *Kapitoly o češtině jako cizím jazyku. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2010, s. 10. Lingvistika (Karolinum). ISBN 978-80-7043-867-1.*
[5] *Mnohojazyčnost v České republice: základní informace = Multilingualism in the Czech Republic : basic information*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 51. Lingvistika (Karolinum). ISBN 978-80-7106-581-4.

Menšinový jazyk má obvykle slabší postavení ve společnosti k jazyku většiny. Není však pravidlem, že všechny menšiny využívají menšinový jazyk. Některé se rozhodnou používat v běžném životě i ve vzájemné komunikaci uvnitř menšiny jazyk většinový.[6]

Multikulturalismus

Filosofka Jelena Petrucijová vystihuje pojem touto téměř poetickou definicí: *„V rámci politické filozofie je multikulturalismus pojat jako ideál harmonické koexistence odlišných kulturních a etnických skupin v pluralitní společnosti“*[7]

Předpokladem multikulturalismu je podle ní vliv dvou či více kultur na jedince nebo společnost. Zároveň se tyto kultury mohou prolínat a může, ale nemusí, dojít k vzájemnému ovlivňování. Multikulturalismus může být v některých státech, kde se fenomén prolínání vícero kultur projevuje ve velkém rozsahu, vnímán i jako politický narativ či hlavní politická linie.

Multilingvismus

Pojem multilingvismus je velmi podobný pojmu bilingvismus. Jedná se o dva či více jazyků, které jedinec ovládá na perfektní úrovni. Obecně je multilingvismus spíše společností očekáván, pokud existuje společenský požadavek na širší dorozumění.

V Novém akademickém slovníku je multiligvismus definován jako *„Aktivní užívání více jazyků, zpravidla mateřského a cizích, společností nebo jednotlivcem.“* [8] Českými synonymy tohoto termínu jsou výrazy mnohojazyčnost či vícejazyčnost.

[6] *Mnohojazyčnost v České republice: základní informace = Multilingualism in the Czech Republic : basic information*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 51. Lingvistika (Karolinum). ISBN 978-80-7106-581-4.
[7] Multikulturalismus, kultura, identita. Ostrava: Ostravská univerzita, 2005, s. 11. ISBN 80-7368-083-1.
[8] *Nový akademický slovník cizích slov: [A-Ž : studentské vydání]*. Vyd. 1., dotisk [i.e. 1. brož. vyd.]. Praha: Academia, 2006, s. 539. ISBN 978-80-200-1415-3.

Národní jazyk

Podle definice sociologické encyklopedie se jedná se o *„jazyk, kterým se dorozumívají příslušníci určitého národa“*.[9] Odlišuje je většinou od příslušníků jiných národů (pokud pomineme jiné rozlišující charakteristiky). Národní jazyk podporuje lepší vnímání národního příslušenství k určité skupině obyvatel. Vzniká k němu u jednotlivce obvykle citová vazba, podobně jako je tomu u jazyka mateřského.

Národní jazyk je obecně dominantnější a silnější, tudíž v oblasti svého používání vyřazuje jazyky jiných etnických společenství do ústraní. Tento jazyk podléhá standardizaci a také nespisovným formám (slangům).

Jazykový kód

Jazykový kód lze vysvětlit jako systém jazykových znaků, které jsou důležité pro realizaci komunikace. Teorii jazykových kódů představil ve dvacátém století britský sociolog a odborník v oblasti sociolingvistiky Basil Bernstein. Jazykové kódy rozdělil do dvou kategorií:

- Rozvinuté
- Omezené

Dle jeho teorie jsou děti z rodin s vyšším vzděláním vybaveny rozvinutým jazykovým kódem, zatímco děti z méně vzdělaných rodin postrádají větší slovní zásobu a jejich jazykový kód je omezený, zúžený pouze na primární pojmy.[10]

[9] [online]. [cit. 2021-4-22]. Dostupné z: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Jazyk_národní

[10] *Class, Code and Control: Volume 1: Theoretical Studies Towards A Sociology Of Language*. Routledge, 2005. ISBN 0-415-30287-0.

Národnostní menšina

Národnostní menšina je uskupení původního obyvatelstva či jeho potomků, které opustilo svojí rodnou zemi a usídlilo se v zemi jiné. Důvody migrace jsou různé – sociální, politické, ekonomické, náboženské či ekologické. Všechny tyto důvody však mají obecný společný základ: naději člověka na lepší zítřky.

V české legislativě jsou pojmy národnostní menšina a příslušník národnostní menšiny vymezeny zákonem 273/2001 Sb., o právech příslušníků národnostních menšin a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů. Konkrétní znění § 2 je následující:

1. *Národnostní menšina je společenství občanů České republiky žijících na území současné České republiky, kteří se odlišují od ostatních občanů zpravidla společným etnickým původem, jazykem, kulturou a tradicemi, tvoří početní menšinu obyvatelstva a zároveň projevují vůli být považováni za národnostní menšinu za účelem společného úsilí o zachování a rozvoj vlastní svébytnosti, jazyka a kultury a zároveň za účelem vyjádření a ochrany zájmů jejich společenství, které se historicky utvořilo.*
2. *Příslušníkem národnostní menšiny je občan České republiky, který se hlásí k jiné než české národnosti a projevuje přání být považován za příslušníka národnostní menšiny spolu s dalšími, kteří se hlásí ke stejné národnosti.*[11]

Národnostní menšina je tedy skupina obyvatel státu, která se vyznačuje náboženskými, etnickými, kulturními nebo jazykovými znaky odlišnými od znaků většinového obyvatelstva a snaží se zachovat své specifické znaky. V ČR je k tomu nezbytné být občanem státu, v ostatních případech jde o cizince, který nemůže mít nárok na jakákoliv menšinová práva.

V této specifické kapitole se zaměřím pouze na dvě menšiny. Tou první je chorvatská menšina v České republice, druhou pak česká menšina v Chorvatské republice. Obě menšiny kromě společných předků pojí i fakt, že si zakládají na historii druhého státu.

[11] [online]. [cit. 2021-4-26]. Dostupné z: https://www.vlada.cz/cz/pracovni-a-poradni-organy-vlady/rnm/mensiny/narodnostni-mensiny-15935/

Chorvatská menšina v České republice

Z výsledků oficiálního sčítání obyvatelstva České republiky nepřímo vyplývá, že počet Chorvatů v průběhu posledních let postupně klesá. V roce 2001 se k chorvatské menšině hlásilo celkem 1585 osob, ale jejich počet se do roku 2011 zmenšil téměř o 500 lidí. [12] [13]

Chorvaté emigrovali na území dnešní České republiky od první poloviny 16. století, když prchali před expanzí osmanského státu na Balkáně a usazovali se v západních Uhrách (dnes rakouská spolková země Burgenland). Někteří doputovali dále na jihozápadní Slovensko a jižní Moravu, kde se usídlili asi v desítce obcí.[14] Mezi nejznámější obec patří dnes Jevišovka, kde v roce 1991 také vzniklo Sdružení občanů chorvatské národnosti v České republice. Mezi deklarované cíle tohoto sdružení patří uchování národnostní identity včetně zachování původního tzv. „čakavského" neboli „gradišťanského" nářečí, typického pro potomky Chorvatů osídlujících před několika staletími oblasti jižní Moravy. Muzeum moravských Chorvatů, které zároveň slouží i jako Dům chorvatské menšiny, bylo zřízeno v budově bývalé fary právě v obci Jevišovka. [15]

Moravští Chorvaté (občas je užíván i zastaralý termín Charváti) si dokázali zčásti uchovat své tradice, jazyk i kulturu, což je i k vidění na přelomu srpna a září při Chorvatském kulturním dni, který nese název *Kiritof*!

Česká menšina v Chorvatské republice

V rámci sčítání lidu v roce 2011 se na chorvatském území hlásilo k české menšině 9 641 Čechů.[16] Češi začali osidlovat Chorvatsko na konci 18. století. Tehdejší zdroje hovoří kolonizace tzv. Vojenské hranice. První česká Beseda vznikla v roce 1874 v hlavním městě Záhřebu. Za nejstarší českou osadu je považováno Ivanovo Selo. Největší uskupení českých krajanů však žije v obci Daruvar v chorvatské části oblasti Slavonie, kde se podle posledního sčítání v roce

[12] *Vztahy Čechů s národy a zeměmi jihovýchodní Evropy: Relations between Czechs and the nations and countries of Southeastern Europe. Vyd. 1., dotisk [i.e. 1. brož. vyd.]. Praha: Historický ústav, 2010, s. 71. Lingvistika (Karolinum). ISBN 978-80-7286-171-2.*
[13] [online]. [cit. 2021-4-26]. Dostupné z: https://www.vlada.cz/cz/ppov/rnm/mensiny/chorvatska-narodnostni-mensina-16110/
[14] *Menšiny a právo v České republice*. Praha: Auditorium, 2009, s. 154. Lingvistika (Karolinum). ISBN 978-80-87284-00-1.
[15] [online]. [cit. 2021-4-26]. Dostupné z: https://www.vlada.cz/cz/pracovni-a-poradni-organy-vlady/rnm/mensiny/narodnostni-mensiny-15935/
[16] [online]. [cit. 2021-4-26]. Dostupné z: https://nacionalnemanjine.hr/nacionalne-manjine-u-hrvatskoj/

2011 přihlásilo k české národnosti 2 485 občanů. Tato lokalita však není osamocena. Českou menšinu najdeme rozptýlenou po celé Chorvatské republice.

Na území Chorvatska vznikly i dvě české organizace. První je *Česká asociace*, která sdružuje 31 místních besed. Její činnost je velmi různorodá, zahrnuje řadu uměleckých skupin a provozuje vlastní nakladatelství *Jednota*, které vydává knihy i časopisy. Zároveň zde probíhá výuka českého jazyka. Druhá organizace je *Chorvatsko–česká společnost*, která si klade za cíl zlepšit vztahy mezi Chorvatskou a Českou republikou v oblasti ekonomiky, vědy, sportu a kultury. Vydává také časopis *Susreti*. [17] V chorvatském parlamentu dokonce mají Češi a Slováci svého reprezentanta, zastupujícího obě minority. [18]

[17] [online]. [cit. 2021-4-26]. Dostupné z: https://www.mzv.cz/zagreb/hr/ceska_manjina_u_republici_hrvatskoj/ceska_manjina_u_hrvatskoj_i_njezine/index.htm

[18] *Vztahy Čechů s národy a zeměmi jihovýchodní Evropy: Relations between Czechs and the nations and countries of Southeastern Europe*. Praha: Historický ústav, 2010, s. 71. ISBN 978-80-7286-171-2.

Přehled Česko-chorvatských vztahů

Osobně dozrávám ke stále silnějšímu přesvědčení, že Chorvatská a Česká republika toho mají společného více, než by se na první pohled mohlo zdát. Následující malá retrospektiva je pouze malý výběr důležitých událostí, které dopomohly nebo ovlivnily budování úzkých vztahů, které lze považovat za vzájemně přátelské. Krátký výběr vychází ze všeobecně známých skutečností, které jsou součástí všeobecného vzdělání v ČR i Chorvatsku, nejde o kompletní přehled témat, který by vydal na samostatnou práci.

Čech, Lech a Mech

Dle chorvatské pověsti k sobě mají čeští a chorvatští obyvatelé mnohem blíže, než je obecně známo. Na severu Chorvatska blízko slovinských hranic se nachází obec s názvem Krapina, odkud podle staroslovanské legendy pocházeli tři bratři Čech, Lech a Mech, kteří se vydali objevovat nové země na severu. Zatímco Mech a Lech měli cestovního ducha a pokračovali do Polska a odtud dále do Ruska, praotec Čech „zakotvil" na hoře Říp, v krajině zaslíbené, která po něm získala i jméno. S touto pověstí polemizoval Gelasius Dobner ve druhé polovině 18. století, kdy kritizoval Hájkovu kroniku jako jeden z jejích „původních" zdrojů. [19]

Duch z Háhotu

V následném období, kdy se již skutečnosti zapisovaly na základě událostí probíhajících více či méně v reálném čase a postupně byla opouštěna tradice zápisu nedoloženého vyprávění, lze v tehdejších písemných pramenech objevit zmínky o prvním záhřebském biskupovi Duchovi (1094).

Ve vztahu k osobě biskupa Ducha panuje několik spekulací týkajících se jeho původu. Duch byl údajně původem Čech, v některých pozdějších dokumentech je však uváděn jako Slovák (!), případně jako člověk původem ze vsi "Čechi", kterou založili uprchlíci z Velké Moravy v Chorvatsku kolem 9. století (historicky nedoložitelné).

[19] *Vztahy Čechů s národy a zeměmi jihovýchodní Evropy: Relations between Czechs and the nations and countries of Southeastern Europe. Praha: Historický ústav, 2010, s. 48-49. ISBN 978-80-7286-171-2.*

Přestože máme varianty tři, ve všech figuruje původ z geografické oblasti někdejších teritorií Velké Moravy či Českého knížectví. Lze se právem domnívat, že byl v každém případě potomkem rodičů s českými či nitranskými kořeny. V období jeho biskupského působení byly napsány i chorvatské glosy v Radovanově bibli, kde se často užívají bohemismy, proto vyvstává otázka, zda jejich autorem není sám Duch nebo někdo z jeho družiny. [20]

O tři století později, v roce 1374, založil Karel IV. Emauzský klášter v Praze, který je známý i jako klášter Na Slovanech. Aby oživil tradici slovanské bohoslužby a hlaholského písemnictví, nechal do kláštera pozvat mnichy Řádu svatého Benedikta, hlaholity z ostrova Pašman v Dalmácii. Mniši Emauzského kláštera se zasloužili o chorvatské překlady mnoha významných děl českého středověkého písemnictví, která si s sebou odnesli do své původní vlasti, když je husitské války donutily k opuštění Čech. V Emauzích rovněž vznikly hlaholské opisy starších textů, které pořídili čeští žáci chorvatských hlaholitů.[21] Husitské války vedly k téměř úplnému přerušení už v té době tak sporadických vztahů.

400 let císařství

Když nastoupil na český trůn Ferdinand Habsburský (1526), povedlo se mu spojit několik států pod habsburskou vládu. O rok později usedl i na trůn chorvatský (1527). Tím tyto dvě země spojil do personální unie s rakouskými zeměmi a Uhrami a následně inicioval snahu o budování dobrých vzájemných vztahů. V 16. století byly však tyto vztahy silně zasaženy osmanskou expanzí do střední Evropy. České země finančně i vojensky přispívaly k obraně monarchie, zatímco chorvatské země byly bezprostředně ohrožené.

Díky šíření turecké moci ve 30. letech 16. století začalo docházet k emigraci chorvatského obyvatelstva na sever. Nejsevernější oblastí jejich usazování pak byla jižní Morava. Vedla je k tomu snaha uchránit sebe a své potomky před pustošením Turků, před případnou islamizací apod.

Moravští Chorvaté v průběhu 17. a 18. století na většině osídlovaných míst postupně asimilovali s okolním českým či německým etnikem, v některých obcích

[20] *Biskup Duh*. Zagreb: Hrvatsko-češko društvo [etc.], 2006. ISBN 953-95462-0-6.
[21] *Vztahy Čechů s národy a zeměmi jihovýchodní Evropy: Relations between Czechs and the nations and countries of Southeastern Europe. Praha: Historický ústav, 2010, s. 49. ISBN 978-80-7286-171-2.*

na Mikulovsku si však své tradice a jazyk, např. starobylé čakavské nářečí obohacené četnými bohemismy a germanismy, uchovali až do poloviny 20. století.

V 18. století si oba národy vyměnily role. Do chorvatských zemí, kde započal proces kolonizace téměř neosídlených území podél hranice s Osmanskou říší a později začalo i zakládání a rozvoj manufaktur, se začali stěhovat Češi za prací a novými příležitostmi. Nejvíce se zabydlovali kolem sídelní obce Daruvar na západě Slavonie. Obec Ivanovo selo, odkud ostatně pocházel i můj praotec, je jednou z nejstarších a nejznámějších českých osad, kde česká menšina udržuje tradiční zvyky národa svých předků dodnes.[22]

Válka v bývalé Jugoslávii v letech 1991 - 95

Není cílem této práce objasňovat příčiny a kontext občanské války v někdejší Jugoslávii. Je však třeba připomenout, že tento ozbrojený konflikt znesvářených stran byl jako každá válka neúprosný, se ztrátami na všech frontách a tragickými konsekvencemi především mezi civilním obyvatelstvem. Strach o život, obava z dalších rodinných i materiálních ztrát či jen prostá snaha ochránit své děti přivedly mnoho obyvatel zasaženého regionu k záměru emigrovat. V České republice se během let utvořila minoritní komunita uprchlíků z bývalé Jugoslávie.

V současnosti tyto imigranty z území dnešního Chorvatska, Bosny a Hercegoviny, Srbska a Černé Hory zastřešuje kulturní sdružení s názvem „Lastavica", jehož zakládajícími členy byli Mirko Jelčić (Chorvat), Veso Djorem (Srb) a MUDr. Edib Jaganjac (Bosňák). Poslední ze jmenovaných je mimo jiné i autorem memoárů „Sarajevská princezna", ve kterých popsal hrůzy balkánského konfliktu.[23]

Paštikáři

Dlouho jsem tápala, jak pojmenovat jedno z posledních období formování vzájemných česko-chorvatských vztahů. V diskuzích na českém internetu jsem narazila na tuto vtipnou přezdívku, chorvatsky *paštekari*, která vyplynula ze zvyku některých českých turistů vyvážet české konzervy na zahraniční dovolené.

[22] [online]. [cit. 2021-4-30]. Dostupné z: http://www.kroatistikabrno.cz/stehlik_studie_ii.html
[23] JAGANJAC, Edo. *Sarajevská princezna*. Praha: Galerie Gema, 2015, ISBN 978-80-904575-8-4, z chorvatštiny přeložil Dušan Karpatský.

Už v meziválečném období a potom i v době komunismu se Češi s oblibou vydávali na chorvatské pobřeží Jaderského moře, především do Dalmácie. Tato destinace zůstala oblíbená i po ukončení občanské války a rozpadu bývalé Jugoslávie. Trend dovolených v Chorvatsku přežil desetiletí a ostatně neopadl ani v době prvního roku koronavirové pandemie.

Sezónní „migrace“ v období prázdnin je příčinou nejvýraznější moderní interkulturní výměny mezi oběma národy. Logickým důsledkem je pronikání blízkých jazyků, českého a chorvatského, během bazální mezilidské interakce a nejobyčejnější mezilidské komunikace ve vztahu český host a chorvatský hostitel, a to jak ve vzájemném respektu, tak i v předsudečném despektu.

Tak či onak, vzájemná prospěšnost upevňuje ve výsledku oboustranný pozitivní dojem. Na chorvatské straně finanční obrat chorvatských podnikatelů v cestovním ruchu, stejně jako obecné povědomí o roli českého turisty ve významném podílu HDP z turistického průmyslu, na straně české spokojenost s tradiční chorvatskou ochotou a srdečností, stejně jako vzpomínky na příjemně strávené dny odpočinku. Gesta vzájemné podpory a svérázné lásky jsou zachycena i v krátkém filmu Jiřího Menzela s příznačně poetickým názvem “Vaše more, naše more”[24]. Jako pozitivní signál, který naznačuje optimistickou prognózu této oboustranné kulturní a ekonomické výměny i v budoucnu, lze vnímat pokračující rozvoj vzájemné dopravní dostupnosti a rozšiřování dopravní infrastruktury, např. zřizovaní dalších expresních vlakových spojení apod.

[24] Dokument Jiřího Menzela z roku 2010

Jazyk a osvojování jazykového kódu

Jazyk je základní nástroj dorozumění. Je také znakem kulturní vyspělosti lidského společenství. Obecně vzato, čím vyspělejší je společenství lidí a jejich společná kultura, tím bohatší mají jednotlivci slovní zásobu a tím lépe prostředky svého společenství pečují o svůj jazyk. Britský sociolog Basil Bernstein představil v roce 1971 teorii přímé spojitostí mezi společenským postavením mluvčího a jazykem. Dle něj lze jazykové kódy rozlišovat na omezené a rozvinuté.

- Omezený jazykový kód je častý u méně vzdělané vrstvy obyvatelstva, které nepotřebuje rozsáhlý obsah lexika a dorozumí se jen se základními frázemi.
- Rozvinutý jazykový kód je naopak zřetelný u rodin s vyšším vzděláním, kterým vyjadřování nedělá problém. Děti z těchto rodin mají rozvinutější představivost a dochází i k lepší komunikaci během života. [25]

Více o jazykových kódech a způsobu, jak se dají tyto jazykové kódy uchopit, je uvedeno v dalších podkapitolách.

Jazyk

Jan Pokorný ve své knize Lingvistická antropologie – jazyk, mysl a kultura, definuje jazyk následovně: „*Jazyk není jediným nástrojem komunikace a komunikace není jeho jedinou funkcí, zdá se ale, že je ze všech funkcí nejzákladnější a že jazyk je jejím nejrozvinutějším nástrojem.*“ Pokorný upozorňuje i na pojetí amerického filozofa Noama Chomského, který naopak zdůrazňuje mentální nebo ideační funkci jazyka, tedy pojmového myšlení, jehož formulovaný obsah je ovlivňován jistými kulturními omezeními.

Podle Pokorného je komunikace pomocí jazyka možná za předpokladu, že společný jazyk sdílí všichni členové *komunikačního společenství.* Pokorný dále rozlišuje jednotlivé stavební prvky jazyka takto:

- Idiolekty, které představují individuální varianty jazyka;
- Dialekty, které lze chápat jako geografické varianty jazyka;
- Sociolekty, společenské varianty jazyka;

[25] *Class, Code and Control: Volume 1: Theoretical Studies Towards A Sociology Of Language*. Routledge, 2005. ISBN 0-415-30287-0.

- Etnolekty, etnické varianty jazyka;
- Funkční styly.

Z uvedených teorií vyplývá, že každý člověk užívá jazyk svým vlastním způsobem, i když se od mala stejně jako ostatní učí ovládat jazyk společnosti, ve které vyrůstá. Například fonémy nebo lexémy jsou všemi chápany identicky, ale je jen na osobě mluvčího, jak je pojme a následně vysloví. Jazykovědec Charles F. Hocket vymezil jazyk 16 znaky, které dělí naše dorozumívací schopnosti od zvířat. Jedná se následující charakteristiky:

1. Hlasově sluchový kanál;
2. Přenos na všechny strany;
3. Směrový příjem;
4. Zaměnitelnost;
5. Úplná zpětná vazba;
6. Specializace;
7. Sémantičnost;
8. Arbitrálnost;
9. Diskrétnost;
10. Posunovatelnost;
11. Otevřenost;
12. Produktivnost;
13. Dvourovinná strukturace;
14. Kulturní přenos;
15. Reflexivita;
16. Naučitelnost.

Jazyk je systém pravidel a znaků důležitých pro komunikaci, ne však primárně ve smyslu prostředku k dialogu, ale ke schopnosti nejprve za vhodných podmínek nastavit správnou formu, aby vůbec k dialogu mohlo dojít. O kódu, který

byl našimi předky užíván v dobách, než se jazyk vyvinul do podoby, jak ho známe dnes, lze hovořit jako o protojazyku. Jednalo se o formu, pro niž jsou charakteristické gestikulační a mimické podoby či hudebnost.

Pokorný tento proces vývoje jazyka popisuje takto: „*Podle syntetické hypotézy jazyk vznikl tak, že se shluky slov označujících jednotlivé pojmy stávaly stále organizovanější; naopak podle holistického vysvětlení jazyk vznikl teprve analýzou holistických sdělení. Kdy se v jazyce objevily gramatické kategorie, anafora, syntax nebo morfologie, není známo*“ [26]

Sice nevíme, kdo a jak přivedl náš jazyk do formy, jakou ho známe teď, ale s určitostí můžeme říct, že je nedílnou součástí naší společnosti.

Vývoj řeči

Podle Klenkové a Kolbábkové si dítě základy jazyka osvojuje již v prenatálním stádiu a po narození pokračuje ve vývoji všech navazujících fází osvojování si řeči. U každého je však tento vývoj specifický. Podle těchto autorek je vývoj řeči po narození ovlivňován řadou faktorů, např. vrozenými vadami, zdravotním stavem nebo sociokulturními podmínkami, a lze ho rozlišit do navazujících fází podle věku. Jednotlivé fáze se mohou vzájemně překrývat.

- Období 1 – 1,5 roku: Dítě začíná používat první slova. Následně dochází ke zvětšování slovní zásoby a dítě zná 70-80 slov, které používá k utváření jednoslovných vět postrádajících zatím gramatickou stavbu. Mělo by už rozumět základním frázím, jako jsou příkazy či zákazy.

- Období 1,5 roku – 2 roky: Dítě začíná tvořit věty o dvou slovech, ale vynechává často slabiky u delších slov a jeho věty stále postrádají gramatickou stavbu. Kolem druhé roku jeho slovník obsahuje už 200-400 slov a začíná se zaměřovat na gramatickou stavbu, skloňování, a i časování slov, které do té doby neovládalo. Nejbližší okolí a rodiče dítěti poskytují jasný vzor pro řečový vývoj.

[26] *Lingvistická antropologie: jazyk, mysl a kultura*. Praha: Grada, 2010, s. 53-103. Lingvistika (Karolinum). ISBN 978-80-247-2843-8.

- Období 2 – 3 let: Děti mají tendence o sobě mluvit ve třetí osobě a více se zajímají o dění kolem sebe. Snaží se navazovat první sociální kontakty i mimo svoji rodinu.
- Období 3 – 4 let: Dítě začíná chápat svoje postavení ve světě. Přestává o sobě mluvit ve třetí osobě. Začíná zároveň tvořit delší věty až souvětí, ve kterých správně řadí slova.
- Období 4 – 5 let: Dítě by se již mělo vyjadřovat gramaticky správně a ovládat přes 1500-2000 slov. Ve výslovnosti může ještě stále docházet k nepřesnostem.
- Období 5 - 6 let: Dítě dokáže bez problému tvořit delší souvětí a díky tomu i vlastní příběhy. Užívá okolo 3000 slov. Sykavky a vibranty však mohou dítěti stále dělat problémy.[27]

S oběma citovanými autorkami se shoduje i závěr Kutálkové, podle které by vývoj základní formy jazyka měl být ukončen během sedmého roku života. Kutálková doplňuje, že po tomto věku jedinec pouze dosažené návyky fixuje a zdokonaluje.[28]

Bilingvismus u dětí

Děti bilingvní mají první fáze vývoje jazyka stejné jako děti monolingvní. Ze začátku žvatlají a teprve pak se přesunou na jednoslabičná a později na dvojslabičná slova. I mezi bilingvními dětmi lze později identifikovat rozdílnost v jazykovém vývoji v závislosti na tom, zda se bilingvní dítě potýká s danými jazyky již od raného dětství či zda se druhý jazyk začne implikovat až v pozdějším stadiu psychosociálního vývoje. Rané dětství končí v době, kdy dítě nastupuje do školy. Tam už nemá na vývoj jazyka tak velký vliv rodina. V oblasti vlivu na vývoj jazykových dovedností postupně začíná dominovat škola, případně další nová prostředí, ve kterých se dítě ocitá.

[27] *Diagnostika předškoláka: správný vývoj řeči dítěte*. Brno: MC nakladatelství, 2010, s. 4-10. Lingvistika (Karolinum). ISBN 859-40-4225-026-1.
[28] *Logopedická prevence: průvodce vývojem dětské řeči*. Praha, 1996, s. 87-89. Speciální pedagogika (Portál). ISBN 80-7178-115-0.

Bilingvní dítě má zejména v rané fázi vytváření sociálních vazeb problém s míšením jazykových kódů, zpravidla proto, že si ještě plně neuvědomuje, že ne každý člověk jeho sekundární jazykový kód používá. V domácím bilingvním prostředí rozumí i rodič, který sám druhý mluvený jazyk partnera/partnerky neužívá, co chce dítě sdělit, ať už dítě své sdělení formuluje v libovolném kódu. Toto simultánní osvojování jazyka je pro jedince nejlehčí formou osvojení si jazyka.

Nelze jednoznačně konstatovat, že jeden z jazyků je první a silnější a druhý je slabší a méněcenný. Lze však očekávat, že dítě si postupně jeden z jazyků osvojí jako dominantnější. U bilingvních osob se tato dominance ovšem může v průběhu let střídat, především v závislosti na tom, který z jazyků je v daném prostředí a sociální roli výhodnější. Dominantní jazyk si dítě adaptuje rychleji a je v něm zběhlejší. Během tohoto vývoje se budou oba jazyky vzájemně ovlivňovat, a to buď jednosměrně nebo dvousměrně.

Bilingvismus u dětí lze rozlišovat jako pasivní a náhradový.

- Pasivní bilingvismus znamená, že dítě rozumí oběma či více jazykům, ale vyjadřuje se pouze jedním z nich.
- Náhradový bilingvismus je charakterizován stavem, kdy si dítě nejdříve osvojí jeden z jazyků, ale později ho nahradí druhým a první vytěsní do pozadí.

U dětí také často dochází k míchání jazyků, tedy míšení kódu v rámci jedné věty, kdy si dítě vypůjčuje slova z několika svých osvojených jazyků a formuje je do vět, které dávají smysl pouze jemu. Nejčastěji to bývá v situacích, kdy mluví méně dominantnějším jazykem a vypůjčuje si slova či slovosled z jazyka dominantnějšího.[29]

Cizí jazykový kód a jeho uchopení z pohledu cizince

Pokud bychom chtěli definovat cizí jazykový kód, je potřeba vycházet z faktu, že jazyk, kterému tento kód přísluší, je v opozici vůči mateřskému jazyku. Za těchto předpokladů lze konstatovat, že do pozice cizího jazyka může být dosazen každý jazyk, který je odlišný od mateřského.

[29] *Psycholingvistika bilingvismu*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2019, 129–146. Lingvistika (Karolinum). ISBN 978-80-246-3641-2

Tento proces ovlivňuje emotivní vazba k jazyku, jak formuluje Milan Hrdlička ve své knize *Kapitoly o češtině a jazyku*, statut této cizosti je zásadně ovlivněn vztahem mluvčího ke konkrétnímu jazyku.[30]

Jazykový kód je nedílnou součástí komunikace a bez něj by ani komunikace nemohla probíhat. Aby byla komunikace úspěšná, je třeba, aby rozsah sdělovaných informací splnil alespoň ta základní očekávání adresáta. Pokud klesne rozsah informací pod tuto hladinu, komunikace nemá šanci uspět.[31]

Jazykový kód je určitý prostředek, kterým každý člověk dává svému okolí jasně najevo, v jaké sociální vrstvě byl vychovávaný a jaké je jeho dosažené vzdělání. Čím bohatší je užívání jazykového kódu, tím větší má i mluvčí rozhled o světě. Přepínání těchto jazykových kódu mezi různými jazyky naznačuje, který jazykový kód je pro mluvčího dominantnější, který koresponduje lépe s jeho vědomím a při jehož užívání se cítí v komfortnější zóně.

Problém může nastat v situaci, když je druhý jazykový kód od začátku osvojován špatně. Buď že se ho mluvčí špatně naučí nebo častěji proto, že je mu někým špatně předán, ať už z nevědomosti nebo třeba jen z důvodu nadbytečného užívání dialektu.

Pokud se cizinec začne učit česky, je velmi důležité, aby se učil zejména češtinu správnou (spisovnou). Bez balastní intonace, jak se v některých případech stává například při uzavřené komunikaci uvnitř jazykové menšiny, která si vykládá cizí jazyk po svém, či bez jakéhokoliv deformování nebo užívání slangu, kterého je pak velmi obtížné se zbavit.

Pro správné pochopení jazyka v jeho čisté spisovné i hovorové formě, je důležité, aby si člověk osvojil jazyk správným způsobem. Teprve až se tak stane, po dosažení správné formy je možné, aby ho případně začal deformovat jinými jazykovými prvky.[32]

Cesta k osvojení si srozumitelného jazykového kódu je velmi individuální a nemá kromě daných pravidel konkrétního jazyka příliš jiných mantinelů. Jeden ze stěžejních principů interakce mezi majoritní společností rodilých mluvčích a

[30] *Kapitoly o češtině jako cizím jazyku*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2010, s. 11. Lingvistika (Karolinum). ISBN 978-80-7043-867-1

[31] *Jinakost, cizost v jazyce a v literatuře: sborník z mezinárodní konference [Ústí nad Labem, září 1998]*. Ústí nad Labem: Univerzita J.E. Purkyně, 1999, s. 13. Lingvistika (Karolinum). ISBN 80-7044-240-9.

[32] *Kapitoly o češtině jako cizím jazyku*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2010, s. 10 - 18. Lingvistika (Karolinum). ISBN 978-80-7043-867-1

jazykovými menšinami formuloval rakouský jazykovědec Rainer Wimmer tímto výrokem: *"V otevřené společnosti ze zásady nemá žádná skupina právo svůj vlastní způsob užívání jazyka vnucovat skupině jiné."*[33]

Osvojování si druhého jazyka

Při osvojování jazyka nebo jazykového kódu, který pro nás není mateřský, může dojít ke vnímání onoho jazyka jako druhého. Střídání jazykových kódů je mnohem snazší pro mluvčího, který střída mateřský a druhý jazyk, než když se snaží střídat jazyk mateřský a cizí - naučený během života. Za dobrý příklad se dá považovat například smíšené manželství, kdy si kromě dítěte osvojuje druhý jazyk i partner. Dítě není v procesu učení samo. Jeden jazyk si osvojí jako mateřský, zároveň lineárně vyrůstá i s jazykem druhým a osvojí si jeho veškeré jazykové kódy.

K procesu asimilace druhého jazyka může docházet i během života dítěte na území obydlené menšinou. V Chorvatsku je to například centrum české menšiny v Daruvaru, kde se děti odmala učí jak chorvatštinu, tak i modifikovanou češtinu. Podobně je tomu i v České republice, v moravské Jevišovce, kde naopak modifikovanou chorvatštinu udržují jako své kulturní dědictví moravští Chorvaté.

V případě pozdějšího kontaktu s druhým jazykem, např. u přistěhovalce během dospívání či v dospělosti, je proces osvojení nového jazykového kódu mnohem náročnější, a navíc obvykle přináší řadu komplikací do každodenního života.

Jazyk je důležitou součástí dorozumívání se mezi lidmi a je nedílnou součástí pro sdělovací potřeby. Podle Čechové a Moldanové lze schopnost užívání dvou jazyků zkoumat ve dvou úrovních. Jako snazší úroveň uvádí autorky úroveň individuální, v níž je mluvčí schopen komunikovat v rámci dvou jazyků a bez problémů střídat jazykové kódy.

Individuální bilingvismus na této úrovni vzniká za určitých podmínek přístupu ve vzdělávání a ve výchově. Jazyková dovednost obou jazyků je zkoumána na idiolektu. Základem idiolektu je mateřský jazyk a přidávají se k němu vlivy školy či zájmu. I osoby, které vyrůstaly ve stejné rodinně, mají odlišné idiolekty. Je to často způsobeno jejich rozdílným vnímáním světa a odlišnou

[33] *Jinakost, cizost v jazyce a v literatuře: sborník z mezinárodní konference [Ústí nad Labem, září 1998*]. Ústí nad Labem: Univerzita J.E. Purkyně, 1999, s. 7. Lingvistika (Karolinum). ISBN 80-7044-240-9.

sociální bublinou, která tvoří prostředí jejich běžné komunikace (např. kolektivy vrstevníků). Idiolekt je unikátní jazyk jedince a je typický pro konkrétní osobu.

Bilingvismus lze podle Čechové a Moldanové z hlediska úrovně využívání obou jazyků rozlišit na koordinovaný a kombinovaný. Při koordinovaném bilingvismu je jeden jazyk vnímán jako silnější a preferovanější, zatímco při kombinovaném jsou oba jazyky na stejné úrovni a mluvčí jejich funkce využívá naplno v běžném životě. Předchozí teoretické úvahy o aspektech bilingvismu byly formulovány především ve vztahu k jazykovému vývoji jednotlivce.

Poněkud komplikovanější úrovní zkoumání bilingvismu je podle obou autorek hledání odpovědí ve vztahu k větším sociálním skupinám. Související výzkumy jsou zpravidla realizované ve vztahu k etniku dlouhodobě žijícím na jednom území.[34]

[34] *Jinakost, cizost v jazyce a v literatuře: sborník z mezinárodní konference [Ústí nad Labem, září 1998]*. Ústí nad Labem: Univerzita J.E. Purkyně, 1999, s. 194. Lingvistika (Karolinum). ISBN 80-7044-240-9.

Užívání dvojjazyčnosti v praxi - Bilingvismus

Bilingvismus znamená užívání dvou a více jazyků v každodenním životě. Ať už je to každodenní rutina či příležitostného užívání v rámci rodiny, školy či jiného sociálního uskupení. Bilingvní jedinec může být ostatními lidmi vnímán jako osoba disponující řadou výhod, které pramení ze schopnosti aktivního užívání více jazyků. Jako každý lingvistický jev má svá úskalí. Jazyk plní funkci dorozumívacího prostředku a střídání jazykových kódů je závislé na potřebách, okolnostech, prostředí a mění se v rozličných fázích života. Velmi podstatně je i období, ve kterém se druhý daný jazyk dotyčný naučil, zda v útlém dětství, v době dospívání či až v dospělosti.

Bilingvní člověk ani nemusí všechny osvojené jazyky ovládat na stejné úrovni. V některém z jazyků nemusí ovládat dokonale písmo, čtení, psaní nebo může mít při mluveném projevu silný či slabý přízvuk, může vynechávat slova či je nahrazovat jinými, obvykle méně vhodnými. U bilingvních osob může docházet k jazykové erozi. Je to proces, při kterém dochází ke ztrátě jazyka či jazykových prostředků a mluvčí začíná přicházet o již osvojený jazyk.

Rozklad určitého jazyka u mluvčího je dlouhodobější proces, který nastává při upozadění jednoho z jazyků. Začíná převládat přízvuk druhého jazyka, stejně tak jako vypůjčování lexika a nahrazování syntaxu silnějším jazykem. Není zasažena pouze produkce jazyka, ale po delším časovém období, začne mít mluvčí i problém s dorozumíváním a jazyku se začne vyhýbat a přestane ho brát za jazyk vlastní. Tento proces je zcela normální a běžný, jelikož každý jazyk si žádá určité prostředí, které nelze vždy aplikovat. „*Bilingvní mluvčí si obvykle osvojují a užívají své jazyky pro různé účely, v různých doménách života a v komunikaci s různými lidmi. Různé aspekty života často vyžadují různé jazyky.”*[35]

Určité jazyky se během života staví do pozice silnějších a vytěsňují slabší. Tento proces je ovlivněn mnoha různými činiteli a jedním z nich je i prostředí. Role prostředí, které lze chápat jako alfu a omegu možných problémů, je popsána v kapitole „generační konflikt”. Jde v každém případě o systém, který je ovlivňován a zároveň jeho entity ovlivňuje řadou rozličnými impulsů a odráží potřeby objektu i subjektu. Jak upřesňuje Wolanski: „*Prostředí subjektivní se skládá z jednotlivých*

[35] *Psycholingvistika bilingvismu*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2019, s. 16–22. Lingvistika (Karolinum). ISBN 978-80-246-3641-2

elementů propojených vzájemnými vazbami. Subjektivní prostředí je tvořeno těmi elementy, které jsou dány potřebami objektu. V souvislosti s takto chápaným prostředím se objevuje termín okolí. Okolím se rozumí to, co existuje objektivně mimo objekt, jednotliví činitelé nemusí být propojeni žádnými vzájemnými vazbami.“[36] V různém prostředí se střídá i dominance různých jazyků.

Ne vždy je dominantním jazykem mateřština, v řadě případů to bývá jazyk, kterým hovoříme v daném prostředí na základě akceptovatelných společenských standardů. Například, jak ostatně sama vnímám ze své všední reality, práce ve smyslu zaměstnání může být spojena s dominantní češtinou a příslušnou slovní zásobou, tím pádem vyjadřování subjektu o práci se bude dařit mnohem lépe v češtině, než například v angličtině či chorvatštině. Zatímco například chorvatština může být jazykem dominantnějším v osobním religiózním prostoru, kdy věřící svá intimní sdělení během modlitby formuluje v tomto jazyce. Tato tvrzení korespondují i s mou osobní zkušeností. I přes fakt, že osobně považuji za svůj mateřský jazyk chorvatštinu, tak díky vlivům a změně prostředí během posledních let dominuje v mé denní realitě čeština. Jazykové dominance se mi několikrát měnily během života, podobně jako řadě respondentů v mém výzkumu.

[36] *Kapitoly z teorie a metodiky výchovy I*. Brno: Paido, 1998, s. 174. Edice pedagogické literatury. ISBN 80-85931-61-3

Rodina jako základ státu v jiném státě

Vliv kvalitní komunikace na kvalitu života vysvětluje lingvodidaktička Marie Hádková: „*Kvalita života jedince i společnosti je, zdá se, přímo závislá na kvalitě komunikace uvnitř lidských společenství a mezi společenstvími navzájem, přičemž rozhodující vliv na vytváření jejich vzájemných obrazů má právě průběh interpersonální komunikace.*"[37]

Komunikace je neodmyslitelnou součástí soužití a dorozumění mezi lidmi. Člověk do konverzace nevstupuje pouze tehdy, kdy on sám chce. Často se ocitá v situacích, kdy je ke vstupu do konverzace donucen, například když ho někdo nečekaně osloví s dotazem na ulici. Ne vždy může člověk načasování, obsah a průběh konverzace ovlivnit. Podobně jako jedinec nemůže ovlivnit, do jaké rodiny a do jaké společnosti se narodí.

Tato kapitola je věnována především tématu socializace v rodině. Tato socializace je primárním procesem formování jedince v ucelenou osobu, která své specifické znaky od rodičů přejímá v jednotlivých stádiích osobnostního vývoje. Do tohoto procesu proniká nejen vliv výchovy rodiny primární, ale později i určité vlivy rodiny sekundární. Primární rodinou se rozumí nejužší jádro rodinného společenství, obvykle matka, otec a případně sourozenci. Pojem sekundární rodina označuje členy příbuzenstva v širší rozvětvené rodině, například prarodiče, tety, strýce, bratrance a sestřenice.

V rodině se dítě neučí pouze jazyku, ale přejímá i kulturní zvyky a tradice. Socializační proces lze podle Slaessense rozlišovat ve třech proudech:

1. Enkulturace, během níž si dítě osvojí specifický vzor chování - řeč, morálku nebo názor na svět;
2. Sekundární sociální fixace, během níž si dítě osvojí společenské role a tím spojené způsoby chování a postoje;
3. Primární fixace, kde se vytváří uchopení světa a jeho porozumění a díky vztahům v rodině se formuje jeho sociální chápání.[38]

[37] *Čeština z druhé strany, aneb, Čeština v roli jazyka nemateřského*. Ústí nad Labem: [Univerzita J.E. Purkyně, Pedagogická fakulta], 2010. Edice pedagogické literatury. ISBN 978-80-7414-242-0
[38] *Kapitoly ze sociální pedagogiky a psychologie: příspěvek ke vzdělávání učitelů*. Brno: Paido, 1998, s. 74. Edice pedagogické literatury. ISBN 80-85931-58-3

Rodič je nejdůležitější postavou v životě dítěte, ať už se rozhodně ho ovlivnit jakkoliv. Základy, které si dítě z prostředí domova nese, jsou stavebním kamenem jeho osobnosti a vnímání světa kolem něj. Diskutabilní ovšem může být, jak se ovšem dokáže rodina jako celek přizpůsobit novým kulturám a jak dokážou její členové dítě vychovat s ohledem na pravidla a požadavky společnosti, ve které se právě ocitá.

Za velmi komplikovaný lze považovat stav, kdy dítě nenaplňuje kultura rodičů, ale kultura nové sociální skupiny. Tyto aspekty jsou tématem následující části, která umožňuje alespoň trochu nahlédnout pod pokličku problematických momentů asimilace.

Generační konflikt

Bilingvní člověk patří od narození do několika sociálních skupin a každé toto uskupení se k bilingvnímu jedinci staví odlišně. Bilingvní dítě se ve společnosti může setkat s podporou, kdy je znalost dvou jazyků na vysoké úrovni žádoucí a chválená. Jedinec se pak i v budoucí fázi svého života může setkat jak s jistými privilegii, pokud je v obecném společenském chápání znalost více jazyků považována za přednost, nebo být naopak vystavován kritice či posměchu, zejména pokud neustále střídá jazykové kódy a působí na okolí, jako kdyby ani jeden jazyk nezvládal.

V negativním ohledu nemusí jít o xenofobní postoj vůči druhému jazykovému kódu nebo etnickou nesnášenlivost, komplikace obvykle přináší pouhý fakt, že účastníci komunikace s bilingvní osobou nemají představu o obtížnosti procesu vypořádání se s přechodem do komunikace v druhém jazyce. Z těchto důvodů se bilingvní jedinec může setkat s negativní odezvou, když začne spontánně mluvit jazykem druhého národa, který bere jako vlastní, a tuto odezvu může vnímat jako velmi nečekanou. „*Jazyk je nástrojem kontaktu mezi kulturami. Komunikace v každém jazyce je základem poznání světa v jeho rozmanitosti*"[39]

Pro bilingvní a multilingvní osoby jsou jazyky neoddělitelnou součástí jejich světa, dovolují jim chápat sebe sama v ovlivňujících kulturách, projevit se a pochopit vše, co je obklopuje. Martínková a Kudrjavceva v knize Generační konflikt ve slovanských literaturách a kulturách uvádí, že jazyky jsou současně v

[39] *Generační konflikt ve slovanských literaturách a kulturách*. Brno: Masarykova univerzita, 2016, s. 186. ISBN 978-80-210-8410-0.

počáteční fázi osvojování maximálně personifikovány. Dítě například odmítá mluvit jazykem starší generace anebo jeho jedné části. Důvodem proč k tomu dochází mohou být rozepře v rodině, kdy každý z rodičů mluví jiným jazykem a dítě si utvoří vazbu s jazykem rodiče, který je mu milejší, jelikož si s druhým jazykem spojuje rodiče, se kterým má nevyřešený konflikt (v anglické terminologii tzv. *Family Issue*) Dalším vlivem je i okolí, ve kterém se dítě vyskytuje a které ho formuje. Děti jedním jazykem mluví doma, druhým na ulici a další používají ve volném čase. Pokud je však jeden z jazyků vynuceně upozaďován, má dítě problém se sebeidentifikací a ztrácí samo sebe.

Martínková a Kudrjavceva nadále uvádí, že v případě sekvenčního bilingvismu dochází k odcizení druhého jazyka. Jelikož to není jazyk, které se dítě učilo od mala, ale naučilo se ho až v pozdějších letech, třeba kvůli přestěhování do jiné země, nemá ke druhému jazyku jasně vybudovaný vztah. Může ho tedy celý život vnímat jako cizí jazyk a nikdy ho zcela nepřijmout za vlastní.

U simultánního bilingvismu se subjektivní vztah k prvnímu a druhému jazyku tolik neliší, ačkoli toto vnímání může v průběhu života doznat změn na základě proměnných okolností. Pokud jedinec oba jazyky subjektivně vnímá jako své vlastní, nemá problém s jejich přijetím. Jedinec, jemuž je vlastní simultánní bilingvismus, nemá ani problém s přepínáním jazyka a kultury. Není zde potřeba si slova a zvyky překládat, jako je tomu u sekvenčního bilingvismu, kde si ty pojmy vždy musí přeložit ze svého „prvního" jazyka do jazyka naučeného, stejně jako musí „přepínat" mezi koncepty zvyků, tradic a kultury.

Simultánní bilingvismus pro jedince znamená přirozené vnímání světa, myšlení a chápání jazyka, zatímco sekvenční bilingvismus představuje spíše znalosti získané, se kterými se bilingvní jedinec nikdy zcela neztotožní. Bude je spíše považovat za něco jemu cizí, nevlastní, a nevybuduje si ke kultuře sekundárního jazyka tak silný vztah jako má k vnímání kultury jazyka primárního.

Pokud není při výchově bilingvních dětí dodržena rovnováha ovládaných jazyků a kultur, může se v průběhu jejich dospívání prohlubovat konflikt s generacemi rodičů a prarodičů. Bilingvní jedinci se mohou citově odpoutávat od vlasti svých příbuzných, kteří ji ostatně sami dobrovolně opustili, a spíše budou lpět na tom, aby se přizpůsobili nové vlasti, která je nyní jejich novým domovem. Významnou roli v tomto procesu hraje sociální skupina jejich vrstevníků, do které

se snaží zapadnout a nikterak nevybočovat z majoritní kultury. Tím může akcelerována ztráta kontaktu s kulturou a jazykem jejich předků a v zemi, kde vyrůstají, se znovu s původním jazykem a kulturou nepropojí.

Tento proces může být provázen individuální nejistotou, sebeidentifikací a hledáním identity bilingvního jedince. Na pozadí identifikace spojitostí a rozdílností obou kultur formuje bilingvní jedinec svou individualitu. Ve fázi vývoje, kdy se bilingvní dospívající snaží zavděčit národním kulturám obou rodičů či rodinných prostředí, ačkoli sám nemá v sobě žádný z kulturních základů pevně ukotvený, může docházet k prohlubování generačního konfliktu.

V době dospívání je důležitým procesem formování etnicity, kdy se bilingvní jedinec snaží ve střetu osvojených jazyků a kultur zorientovat a posoudit, ke které kultuře a kterému jazyku se emotivně přiklání více. V této fázi je důležité zejména působení rodičů, kteří mohou dítě na případná úskalí tohoto procesu dostatečně připravit, alespoň tím, že mu pomohou vidět pozitiva faktu, že svou identitu může opřít o kultury dvě. Pokud k této podpoře nedochází, může se dítě cítit ztraceno a zmateno, a tento rozpor řešit příklonem pouze k té kultuře, kterou subjektivně vyhodnotí jako jemu bližší. Tento stav může vyvolat další nelibou rekci ze strany starší generace a přispět k prohloubení mezigeneračního konfliktu.

Případné konsekvence záleží na kvalitě mezilidských vztahů v domácím prostředí, i na faktu, zda cizinecká část rodiny či přistěhovalecká rodina v prostředí pro ně cizí země asimilovala nebo ne. Pokud je rodina úplně asimilovaná se zemí, v níž bilingvní dítě vyrůstá, přijme dítě obvykle bez problémů i původní kulturu. Pokud se však rodina neasimilovala a doma dochází ke generačnímu konfliktu, začne se dítě více přiklánět ke kultuře země, která je mu bližší; obvykle té, ve které vyrůstá.[40]

[40] Ge*neračn*í *konflikt ve slovanských literaturách a kulturách*. Brno: Masarykova univerzita, 2016, s. 186-205. ISBN 978-80-210-8410-0.

Vliv školy na jazykový vývoj

Kromě rodiny a prostředí je třetím nejzásadnějším faktorem formování jazyka škola. „*S přibývajícím věkem se dítě a dospívající začleňuje do nových sociálních organizací, jako jsou mateřské školy, školy, sociálně pedagogická a jiná zařízení, která jsou zřízená společností za účelem výchovy, vzdělání a opatrování dětí a dorostu. Instituce tohoto druhu řídí a kontrolují specifickým způsobem vývoj osobnosti jednotlivce tím, že částečně prostřednictvím vychovatele, částečně prostřednictvím institucionalizovaných hodnotových představ a norem chování mají vliv na dospívající, u nichž probíhá vlastní vývoj identity*."[41]

Výchovným ústavem je instituce, kde se dítě formuje v nějaké sociální skupině za dohledu zkušeného pedagoga. Pro formování chápání svého jazyka, následně i původu a kultury je role školy u bilingvních dětí zásadní. Pokud jsou některé děti ve škole na základě své bilingvity vystavovány nepříjemným situacím, rozhodnou na svůj druhý jazyk zanevřít, a naopak, jsou-li děti okolím ve své bilingvitě podpořeny a motivovány, chtějí druhý jazyk rozvíjet a pečovat o něj.

„*Velmi pomalu do podvědomí učitelské veřejnosti proniká myšlenka, že jazyk není jen jakýmsi pomocným nástrojem, kterým si lze osvojit znalosti o světě (a pak už mu nemusíme věnovat pozornost), ale že on sám a nic jiného tvoří hranice nově vybudovaného vnitřního světa, nové hranice myšlení, dorozumění, chápání, sdělování."*[42] Proto je velmi důležité, aby tato myšlenka pronikala do pedagogických věd a profesního podvědomí školních zaměstnanců, aby na základě neprofesionálních chyb nebyl k druhému jazyku u dítěte ve školním věku vytvářen nežádoucí negativní vztah. Jakýkoli dialog ovlivňuje obvykle několik základních faktorů.

1. Vnitřní faktory:
    a) Emoční stav (jak se účastník cítí v daném prostředí);
    b) Myšlenka, kterou chce vyjádřit;
    c) Úroveň zvládnutí jazykového kódu (je-li dostatečný k vyjádření myšlenky).

[41] *Kapitoly ze sociální pedagogiky a psychologie: příspěvek ke vzdělávání učitelů*. Brno: Paido, 1998, s. 73. Edice pedagogické literatury. ISBN 80-85931-58-3
[42] *Jinakost, cizost v jazyce a v literatuře: sborník z mezinárodní konference [Ústí nad Labem, září 1998]*. Ústí nad Labem: Univerzita J.E. Purkyně, 1999, s. 146. Edice pedagogické literatury. ISBN 80-7044-240-9

2. Vnější faktory:
    a) Tlak prostředí (např. stresová situace);
    b) Důležitost dialogu (např. případné nežádoucí konsekvence).

Pokud se mezi sebou vnitřní a vnější faktory střetávají, například ve formě důležité myšlenky, vyjádřené ne zcela zvládnutým jazykem v labilním emočním stavu v nekomfortním prostředí pod tlakem stresu komunikace bude bez ohledu na její důležitost neúspěšná. Ve škole je důležité, aby byly důležité dialogy řízené znalým a zasvěceným komunikantem (případně mediátorem) a dítě se později nebálo pustit do dalších dialogů.[43]

Od školy jako vzdělávací instituce rodina ve vztahu k bilingvnímu dítěti očekává pozitivní vliv na rozvoj dítěte v příslušném kulturním prostředí. Škola sama je ovlivňována prostředím, ve kterém se nachází, a zároveň toto prostředí ovlivňuje formou výuky a přístupu k dětem a jejich rodinám. Dochází zde k interakcím mezi žáky, učiteli a rodiči, tyto interakce se vzájemně ovlivňují a prolínají. Pokud vyústí v nepochopení či přímo konflikt, nejintenzivněji ovlivní žáka. Škola má své stanovené cíle, zabezpečuje přípravu žáka pro další studium či profesní život, nejen po stránce vědomostní, ale také z hlediska psychosociálního vývoje, který ovlivní další budoucí interakce jedince. Vzdělávací instituce je chápána jako prostor pro rozvoj dítěte, a to včetně volnočasových aktivit, které škola nabízí, či které dítě v rámci svých mimoškolních aktivit navštěvuje.

Mateřská škola a škola jsou obvykle prvními místy, ve kterých se dítě setkává s rozřazováním do skupin a následně s přijímáním své unikátní role v různých skupinách. Klíče rozřazování mohou být různé, například geografická příslušnost, místo jeho bydliště, etnická či náboženská příslušnost.

Geografická, tedy lokální příslušnost je zásadní během dospívání. Vymezuje oblast nejčastějšího působení, v níž je formován jazyk i základní schopnost komunikace s okolím. Pokud se oblast výskytu nachází v chudinské čtvrti, je jasné, že převažující kód (jazyk a významy slov) bude jiný, než bohaté rezidentní čtvrti a vice versa. *„Pedagogové výchovnými aktivitami mohou upravovat vliv prostředí, ovlivňovat jeho působení směrem k jednotlivci a sociálním skupinám.”*[44]

[43] *Jinakost, cizost v jazyce a v literatuře: sborník z mezinárodní konference [Ústí nad Labem, září 1998]*. Ústí nad Labem: Univerzita J.E. Purkyně, 1999, s. 150. Edice pedagogické literatury. ISBN 80-7044-240-9

[44] *Kapitoly z teorie a metodiky výchovy I: sborník z mezinárodní konference [Ústí nad Labem, září 1998]*. Brno: Paido, 1998, s. 177. Edice pedagogické literatury. ISBN 80-85931-61-3

Z tohoto sdělení vyplývá důležitost objektivního přístupu k zajištění rovných šancí ze strany školy. Za ideální lze označit stav, kdy je pedagog schopen ošetřit komunikační situace tak, aby se dítě během školní docházky neocitalo v roli méněcenné osoby na základě jeho původu, národnosti či původní kultury jeho rodiny.[45]

[45] *Kapitoly z teorie a metodiky výchovy I: sborník z mezinárodní konference [Ústí nad Labem, září 1998]*. Brno: Paido, 1998, s. 175–177. Edice pedagogické literatury. ISBN 80-85931-61-3

Bikulturalismus

„Kolik jazyků umíš, tolikrát si člověkem.” Toto rčení slýchává snad každé, nejen bilingvní dítě od útlého věku. Tento výrok lze parafrázovat i takto: „kolik kultur znáš, tolikrát si člověkem”. Kultura v podstatě odlišuje člověka od zvířete, je to něco, co pomáhá formovat lidskou osobnost jedince. Obyvatelé každá země, stejně jako v detailnějších nuancích každá rodina, mají svoji vlastní kulturu. Ta pomáhá formulovat společně sdílené hodnoty, které se konkrétní společenská skupina snaží jako generační odkaz předávat dál. Kulturní odkaz lze chápat jako společné dědictví, které se předává z generace na generaci a pomáhá definovat obraz společnosti na konkrétním místě a v konkrétní době, ve které se nacházíme.

Bikulturně-bilingvní mluvčí

Jedinec je součástí jedné či více kultur a osvojuje si hodnoty, způsoby chování a uvažování, zvyky, jazyky a tradice. Následně se snaží tyto normy a způsoby propojit nebo si je přizpůsobit k obrazu svému. Kulturu bilingvních bikulturních jedinců charakterizuje jejich účasti a jejich uvažování v obou kulturních sférách, které se jich dotýkají. Jedná se o osoby, které jsou zároveň bilingvní i bikulturní.

Adaptace na kulturní kontext může působit na monolingvní jedince poněkud zvláštně, ale ve skutečnosti bilingvní jedinec pouze přepne do „módu” jiné kultury, aby do ní více zapadl a nevyčníval, neorientuje se v těchto situacích podle způsobu užitého jazyka, ale hlavně podle situace, ve které se ocitá. Charakteristika bikulturalismu však nelze neuváženě zjednodušovat do rovnítka mezi bilingvismem a bikulturalismem.

Bikulturalismus není výlučným atributem pro všechny bilingvní mluvčí. Například v Kanadě, kde jsou dva národní jazyky, nelze zcela jednoznačně hovořit o bikulturalismu, jelikož kanadskou kulturu lze v dnešní době vnímat jako globální *Melting Pot*, v níž se kultury tzv. prvních obyvatel a přistěhovalců z celého světa již několik generací taví v kulturu společnou. Naopak monolingvní jedinec, který emigroval či odcestoval do jiné země za prací, se v rámci začlenění do společnosti stává osobou bikulturní, jelikož přejímá kulturu národa, kam se právě nastěhoval,

ale zároveň si ponechává kulturu, ve které vyrůstal. Bikulturalismus tedy nemusí přímo souviset s bilingvismem, i když mají stejný prefix a sufix. [46]

Polem bádání v této oblasti není jen každodenní soukromý život jedince, ale i jeho každá dosavadní socializaci s druhými a vyplývající interakce v rámci skupin. Člověk prochází během života množstvím sociálních skupin, v nichž si vytváří své sociální role, snaží se zapadnout, přizpůsobit, či alespoň adaptovat s ohledem na normy chování akceptované konkrétní kulturou skupiny. Lze očekávat, že v interakci bilingvního jedince s jedincem monolingvním bilingvní jedinec potlačí svojí druhou kulturu a upřednostní tu, kterou mají oba společnou. Naproti tomu, když se sejdou dva bilingvní jedinci se stejnými kulturami, dokáží se během interakce pohybovat v obou kulturách a nemusí ani jednu část své kultury potlačit. [47]

[46] *Psycholingvistika bilingvismu: sborník z mezinárodní konference [Ústí nad Labem, září 1998]*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2019, s. 35. Lingvistika (Karolinum). ISBN 978-80-246-3641-2

[47] *Bilingvní rodina: sborník z mezinárodní konference [Ústí nad Labem, září 1998]*. Praha: Portál, 2008, s. 64. Rádci pro rodiče a vychovatele. ISBN 978-80-7367-358-1.

Empirická část

Charakteristika výzkumu

V empirické části zkoumám vliv bilingvního a zároveň i multikulturního prostředí na jazykový rozvoj dítěte. Cílem výzkumného šetření je zjistit, jak moc byli jedinci vyrůstající v bilingvním prostředí ovlivňováni domácím prostředím a jak na ně pro změnu působily pozdější okolní vlivy s ohledem na vývoj a uchopení jazyka v rámci komunikace s okolním prostředím. Za tímto účelem byly formulovány tyto výzkumné otázky:

Výzkumná otázka č. 1:

Je opravdu vliv multikulturalismu tak zásadní pro ovlivnění jazyka u dítěte?

Výzkumná otázka č. 2:

Jaké další aspekty vývoje bilingvního dítěte a do jaké míry může ovlivnit multikulturalismus?

Výzkumný vzorek a jeho popis

V teoretické části byly zakotveny dva klíčové pojmy: bilingvismus a multikulturalismus. Jako výzkumný vzorek byli zvoleni lidé, kteří se narodili v České republice a pojí je od malička vliv dvou různých jazyků anebo jednoho cizího jazyka, který není typický pro Českou republiku.

Výzkumný vzorek je tvořen mladými ženami a muži různých věkových kategorií, všichni se však narodili později po roce 1995, tedy po rozpadu Jugoslávie a začátku balkánských konfliktů. Některé rodiny bydlely v České republice ještě před válkou v zemích bývalé Jugoslávie, některé rodiny musely v tomto období z válečné zóny emigrovat.

Během předvýzkumu se ukázalo, že je mezi dotazovanými méně těch, jejichž rodiče pochází ze dvou odlišných zemí než respondentů, jejichž rodiče pochází ze stejné země. Výzkumné šetření bylo provedeno se třemi lidmi, kteří vyrůstali od malička pod vlivem dvou jazyků a s šesti lidmi, kteří se s druhým jazykem dostali do kontaktu až později.

Metodologie výzkumu

S ohledem na charakter výzkumného problému a cíle byla jako vhodný způsob uchopení problematiky zvolena metodologie kvalitativního výzkumu, která umožňuje získání detailních informací a poskytuje dostatečný prostor pro vyjádření dotazovaných.

Jan Hendl ve své knize Kvalitativní výzkum, definuje tento proces jako „proces výzkumníka, jenž analyzuje dostupné informace a provádí induktivní a deduktivní závěry“. [48]

Etické otázky výzkumu

Respondenti byli požádáni o souhlas k rozhovoru a jeho nahrávání, informovala jsem je o plánované délce rozhovoru. Ujistila jsem je, že po přepisu budou nahrávky smazány.

Všichni respondenti byli také seznámeni s možností, kdykoliv od rozhovoru odstoupit. Všichni zúčastnění souhlasili s rozhovorem i pořízením audio nahrávky pro účely tohoto výzkumu. Pro zachování anonymity neuvádím jména dotazovaných, pouze odkud rodiče pochází a kde se narodili.

Technika sběru dat – rozhovor

Jako základní nástroj sběru dat jsem zvolila strukturovaný rozhovor s otevřenými volnými otázkami. Při sestavování základní struktury rozhovoru jsem volila otázky, s jejichž pomocí bych mohla do hloubky zkoumat souvztažnost multikulturalismu a osvojování si jazyka a zároveň také ověřit, do jaké míry se subjektivní odpovědi s realitou respondenta rozchází.

Významná část otázek byla cílena na zjištění, který z jazyků vnímají respondenti jako svůj mateřský. Hlavní otázku jsem formulovala tak, aby bylo možno jasně odpovědět, kdy a který z jazyků si respondenti osvojili jako první. Za účelem ověření odpovědi jsem formulovala ověřující otázky, zaměřené na chyby v používání mateřského jazyka.

[48] *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. 3. vyd. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0219-6.

Další okruh hlavních otázek byl zaměřen na míru vlivu multikulturalismu během procesu osvojování si jazyka u konkrétního respondenta. Ke zjištění aktuálního subjektivního stavu jsem formulovala otevřenou otázku, kde se respondent cítí jako doma a pokud to není možné určit, tak proč.

Do struktury rozhovoru jsem zařadila několik dalších meritorních otázek, které jsem formulovala za účelem zjištění případných dalších relevantních údajů o předmětu výzkumu, včetně subjektivního hodnocení, do jaké míry bilingvismus pozitivně či negativně ovlivňoval jazykový vývoj respondenta a učení se dalších jazyků.

Při všech rozhovorech, které probíhaly individuálně, jsem po svolení pořizovala zvukový záznam a informovovala jsem respondenty s ohledem na ochranu osobních dat, že veškeré informace budou použity ve formě transkripce rozhovoru, anonymně, pouze v této práci, a nikde jinde. U každého respondenta byla délka hovoru rozdílná. U těch, kteří byli skoupější na odpověď, byl rozhovor dokončen přibližně do 15 minut. U některých respondentů, které téma zaujalo a odpovídali proto obšírněji, trval rozhovor déle, někdy i hodinu.

Vzhledem k protiepidemickým opatřeními souvisejících s pandemií Covid-19 v jarních měsících roku 2021, kdy byl prováděn výzkum dat, byla část rozhovorů realizována telefonicky (2 respondenti), případně on-line na platformě ZOOM (4 respondenti), pouze část byla provedena během osobního setkání (3 respondenti) za dodržení vládou nařízených opatření.

Z definic, které jsou uvedené v teoretické části lze implikovat, že respondent, který má rodiče, který každý mluví jinými jazyky, je bikuluturně ovlivněn více, než jedinec, který je z rodiny, kde mluví rodiče stejným jazykem a pochází ze stejné oblasti. I přesto, že i ta skupina která hovoří stejným jazykem, jsou také ovlivněny jinou kulturou, ale až v pozdější fázi vývoje – školka či škola

Technika zpracování dat

Abych mohla uskutečnit analýzu dat, musela jsem všechny rozhovory převést transkripcí do tištěné podoby. Jména všech respondentů byla s ohledem na

zajištění anonymity nahrazena čísly 1-9. Během analýzy přepsaných dat byla využita metoda zakotvené teorie podle metodologie Strausse a Corbinové.[49]

Odpovědi každého z respondentů jsem pomocí otevřeného kódování rozdělila na menší samostatné prvky a následně každé jednotce přidělila kód, na jehož základě by bylo možno obsah odpovědí zobecnit a kategorizovat.

Pomocí axiálního kódování jsem identifikovala vzájemnou souvztažnost kategorií souvisejících s hlavní výzkumnou otázkou této práce. Hlavní kategorie analýzy, které vyplynuly z odpovědí všech respondentů, jsem v závěru identifikovala v rámci selektivního kódování.

Analýzu dat jsem zahájila rozdělením vzorku respondentů do dvou množin na základě zjištění předvýzkumu, uvedeném v kapitole Výzkumný vzorek a jeho popis.

První množinu tvoří respondenti, kteří se narodili v monolingvním svazku, tzn. jejichž rodiče hovořili v době jejich narození stejným mateřským jazykem. Protože rodiče pocházejí ze stejného kulturního prostředí jsou jejich monolingvní partnerské svazky zpravidla zároveň svazky monokulturními. Tato množina respondentů se s další kulturou a druhým jazykem seznamovala během pozdější interakce s prostředím země, která se stala pro jejich rodiny novým domovem, zpravidla během sociálního kontaktu s rodilými mluvčími v rámci dětských aktivit, předškolního vzdělávání a školní docházky. Pro tuto množinu jsem zavedla termín *Multikulturní základ získaný socializací*.

Druhá množina zahrnuje respondenty, kteří se narodili v bilingvním svazku, tzn. jejichž rodiče hovořili v době jejich narození jiným mateřským jazykem. Tito rodiče pocházejí z různých kulturních okruhů, proto lze jejich partnerské svazky chápat jako bikulturní. Multikulturní základ těchto respondentů byl ukotven již v okamžiku narození do bilingvní rodiny. Pro tuto množinu jsem zavedla termín *Multikulturní základ získaný v rodině*.

Nikdo z respondentů, jejichž rodiče mluví různými mateřskými jazyky, se nenarodil ve svazku, kde by jeden z rodičů zcela rezignoval na kulturu, která s jeho mateřským jazykem souvisí. Přestože tento případ může teoreticky nastat, nezjistila jsem ve svém okolí jediný příklad. Proto tato kategorie, v níž může vliv multikulturalismu na jazykový vývoj bilingvního dítěte působit zcela odlišně, není

[49] *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Brno: Sdružení Podané ruce, 1999. SCAN. ISBN 80-858-3460-X.

zahrnuta v prováděném výzkumu a na základě empirické zkušenosti ji lze považovat za výjimku.

Analýza dat

Po provedeném kódování jsem přistoupila k samotné analýze dat. Výsledky zpracování kódovaných odpovědí byly v jednotlivých fázích analýzy pro zpřehlednění zaznamenávány do přehledové tabulky. Základní rozdělení výzkumného vzorku a výstup zpracování získaných dat je ilustrován tabulkou č.1.

TABULKA č. 1 – zpracování hlavních dat získaných rozhovorem

Číslo respondenta	Multikulturní základ		Mateřština	Věk osvojení mateřštiny	Věk osvojení 2. jazyka (jazyk)	Kontakt s dalšími jazyky (Věk)	Subjektivní identifikace domova
	Socializace	Rodina					
1		X	čeština	2 roky	2 roky (chorvatština)	+2 (4-5 let)	Tam, kde jsou blízcí
2		X	bosenština	2 roky	2 roky (čeština)	+4 (6 let)	Tam, kde je rodina
3	X		bosenština	2 roky	3 roky (čeština)	+2 (4-5 let)	Tam, kde je rodina
4	X		chorvatština	2 roky	5 let (čeština)	+2 (7 let)	ČR
5	X		chorvatština	2 roky	3 roky (čeština)	+2 (7 let)	ČR
6	X		chorvatština	2 roky	3-4 roky (čeština)	+2 (4 roky)	Nedokáže určit
7	X		chorvatština	2 roky	2 roky (čeština)	+2 (4 roky)	Chorvatsko
8	X		čeština	2 roky	2 roky (srbština)	+2 (7 let)	Česká společnost
9		X	chorvatština	2 roky	2 roky (čeština)	+4 (4-5 let)	Obě země

Osvojení si mateřštiny

Hlavní otázky strukturovaného rozhovoru, které byly respondentům položeny s cílem získat data potřebná k analýze jazykového vývoje bilingvního jedince, byly formulovány takto:

- *„V kterém jazyce je pro tebe přirozenější se vyjadřovat?“*
- *„Který jazyk jsi se naučil/a jako první, jinak řečeno, který pokládáš za svůj mateřský?“*

Po hlavních otázkách následovaly otázky meritorní, jejichž cílem bylo získat další relevantní informace a údaje o předmětu výzkumu, tedy o jazykovém vývoji bilingvního respondenta:

- *„V kolika letech jsi začal/a ovládat mateřský jazyk?“*

- *„V kolika letech jsi začal/a ovládat druhý jazyk?“*
- *„Užíval/a jsi svůj mateřský a druhý jazyk paralelně nebo smíšeně? Pokud smíšeně, v jakých situacích?“*

Z analýzy zjištěných dat jednoznačně vyplývá, že všichni respondenti vnímají věk dvou let jako zásadní milník osvojení si mateřského jazyka.

Mezi respondenty, kteří se narodili v monolingvním svazku, převažuje, s jednou výjimkou, podíl těch, kteří považují za mateřštinu jazyk svých rodičů, ačkoliv si druhý jazyk osvojili ve stejném nebo ve velmi blízkém věku.

Výjimku tvoří respondent č. 8, který považuje za svou mateřštinu jazyk hostitelské země, češtinu, kterou si osvojil přibližně ve stejné době jako jazyk svých rodičů, srbštinu. Je na místě připustit, že tuto anomálii nelze jednoznačně vysvětlit bez hlubšího vhledu do mezilidských vztahů v rodině respondenta. V každém případě může být signálem mezigeneračního konfliktu, který je popsán v teoretické části výzkumu.

V množině respondentů, jejichž multikulturní základ byl formován již samotným bilingvním a bikulturním partnerským svazkem rodičů, si všichni tři respondenti osvojili jazyk otce i matky ve stejném věku.

Zajímavé je, že ačkoli dva z nich vnímají očekávatelně jako mateřštinu jazyk získaný od matky, jeden z respondentů upřednostňuje jako mateřštinu jazyk, kterým hovořil v partnerském svazku jeho otec a rodinná větev z jeho strany.

Všichni respondenti shodně uvádí, že během osvojování si druhého jazyka kompenzovali případné nedostatky slovní zásobou z mateřštiny. Ti respondenti, kteří si osvojovali oba jazyky přibližně ve stejném věku, používali výrazivo obou jazyků nejprve smíšeně. K jeho oddělení došlo později, zpravidla na základě důsledné korekce rodičů či okolí, jak ilustruje odpověď respondenta č. 3: *„Stávalo se, že jsem na rodiče mluvila bosensky a propůjčovala si slova v češtině, i když jsem za to dostala vynadáno. Zároveň mě to ale naučilo se pořádně naučit slovíčka…“*

Někteří respondenti (č. 1, 2, 4) kromě občasné kompenzace výrazových nedostatků vypůjčenou slovní zásobou z druhého jazyka také zmiňují, že někdy zapomenou mezi jazyky tzv. „přepnout“ a během konverzace v druhém jazyce reagují ve své mateřštině.

Subjektivní identifikace domova

V samotném závěru rozhovoru byly respondentům položeny tyto projekční otázky:

- *„Kde se cítíš více jako doma (místo, kam patříš)?“*
- *„Pokud to není možné určit, proč?“*

Cílem těchto otázek bylo zjistit, zda a do jaké míry se respondent ztotožnil s osvojenými jazyky, kulturami a reáliemi jednotlivých zemí původu rodičů či země pobytu, případně zda prožívají vnitřní rozepor v otázce své identity.

Při kódování zpracovávaných dat mě zaujal fakt, že žádný z respondentů narozených v bilingvním svazku nepřikládá při určování domova zásadní význam zemím původu rodičů ani národním kulturám, které jsou součástí jeho multikulturního základu. Velmi plasticky ilustruje tento fakt odpověď respondenta č. 1: *„Doma pro mě není místo, ale s kým jsem“*. V této skupině vnímají všichni respondenti pojem domov v abstraktnějším významu jako místo, kde se nachází jejich rodina a blízcí, případně spatřují domov v obou zemích. Jistá úskalí tohoto přístupu k vizi domova ovšem naznačuje odpověď respondenta č. 9: *„…mám však občas pocit, že nikam nepatřím.“*

Za pozornost v této souvislosti stojí postřeh, že v množině respondentů z monolingvních svazků vnímá domov jako libovolné místo, kde se nachází jeho rodina, pouze jeden respondent. V této množině převažuje v chápání domova identifikace respondentů s jednou ze zemí, potažmo kultur, s nimiž jsou spojeni osobní vazbou. Zpravidla považují za svůj domov překvapivě spíše hostitelskou zemi, tedy Českou republiku, která se stala novým domovem jejich rodičů.

Respondent č. 8, který si namísto jazyka svých rodičů, srbštiny, osvojil jako mateřštinu český jazyk, navíc vnímá hostitelskou zemi jako svůj domov spíše ve smyslu kulturní identity a společenské sounáležitosti než ve smyslu teritoriálního či národnostního vymezení. Na otázku, kde se cítí více jako doma, doslova odpovídá: *„Myslím si, že patřím více do české společnosti“*.

Výjimkou v této množině je respondent číslo 6, který nedokáže jednoznačně určit zemi, s níž by domov identifikoval, avšak jeho odpověď lze chápat i tak, že za domov považuje obě země. V každém případě i tento respondent, stejně jako ostatní zbývající, kteří dokázali jednoznačně identifikovat jako domov jednu ze zemí,

uvažuje o významu termínu domov, jako o konkrétní zemi, konkrétním kulturním okruhu či jako o konkrétní geografické lokalitě.

Svou představu domova identifikuje s původní zemí svých rodičů jako jediný respondent číslo 7. Ten pochází z monolingvního a monokulturního svazku chorvatských rodičů, kteří se do České republiky přestěhovali ještě před jeho narozením. I když si začal jazyk rodičů a jazyk hostitelské země osvojovat přibližně ve stejném věku, za svůj mateřský považuje jazyk rodičů, tzn. chorvatštinu. Sám sebe ovšem považuje za bikulturního člověka a připouští, že ho hostitelská země zásadně ovlivňuje. Zajímavé je, že výslovně zmiňuje, jak úzce má propojen mateřský jazyk s emočním prožíváním. O přechodu do jazyka rodičů, tedy chorvatštiny, v okamžicích, kdy hledá expresivní výrazivo, doslova říká: „je to způsob, jak ze sebe dostat hněv a namotivovat se."

Samotný fakt, že se jako jediný respondent do hloubky identifikuje s mateřským jazykem, původní kulturou a zemí svých rodičů, je v kontextu dalších odpovědí velmi překvapující. Další respondenti, přestože většinou uvádí jako mateřštinu jazyk svých rodičů (zpravidla chorvatštinu), vnímají jako svůj domov Českou republiku. Jeden z těchto respondentů (č. 5) navíc ještě konkrétněji vymezuje jako domov české hlavní město, ačkoli vyjadřuje jistou pochybnost týkající se osobního kulturního ukotvení. Doslova uvádí: *„Za domov považuji Prahu, necítím se však jako Češka."*

Problematičnost sebeidentifikace bilingvních osob ilustruje výmluvně odpověď respondenta č. 3: *„V Česku jsem byla od malička ve dvou odlišných prostředích, které od sebe byly pár metrů. V obou prostředích jsem mluvila jiným jazykem, chovala jsem se jinak a zároveň i lidé, se kterými jsem trávila čas, byli jiní… tohle je normální pro všechny, ale pro bilingvní lidi ještě o něco víc, protože v podstatě žijí dva odlišné životy od narození."*

Odpověď na tyto otázky pomohla u dotazovaných identifikovat nejen hluboký rozměr multikulturního vědomí, viz respondent č. 2: *„Když jsem tam – doma je tam, když jsem tady – doma je tady"*, ale zároveň i odmítavý postoj k některým sociálním a kulturním aspektům viz respondent č. 1: *„Mám dojem, že tam nepatřím. I díky rozdílné nátuře."* Obtížné chápání vlastních povahových rysů optikou některé z osvojených kultur ostatně zmiňují napříč oběma množinami výzkumného vzorku celkem čtyři respondenti (č. 1, 3, 7, 9).

Význam bilingvismu při učení se dalším jazykům

Za účelem zjištění vlivu bilingvismu na osvojení si dalších jazyků byla během rozhovoru respondentům pokládána tato otázka:

- *„Dělalo ti problém učení se nových jazyků (třetího, popř. čtvrtého jazyka) nebo ti byl naopak bilingvismus nápomocný?“*

Všichni respondenti uvádí, že jim jejich bilingvismus učení a pochopení nových jazyků usnadnil. Z tohoto důvodu nezařazuji odpovědi na otázku, zda bilingvismus ovlivnil respondenty v učení se dalších jazyků do přehledové tabulky č. 1.

Ačkoli se všichni respondenti shodují na pozitivním vlivu bilingvismu během učení se dalším jazykům, určitý rozpor byl identifikován v odpovědích respondenta č. 5 a respondenta č. 7. Oba charakterizují konkrétní užitečnost bilingvismu při učení se německému jazyku odlišně, přestože oba jinak spojuje monolingvní a monokulturní rodinné zázemí a oba uvádí shodně jako mateřský jazyk chorvatštinu a jako sekundární jazyk češtinu.

Zatímco respondent č. 5 konkrétně v případě učení se německého jazyka žádnou výhodu bilingvismu neidentifikuje, respondent č. 7 uvádí, že mu byl při osvojování si němčiny bilingvismus užitečný a k pochopení některých významů využíval chorvatský jazyk, konkrétně záhřebský dialekt, který obsahuje poměrně velké množství germanismů. Podobný fakt potvrzuje i respondent č. 9: *„ …bylo pro mě snazší, učit se ty nové (jazyky), například němčinu, ze které chorvatština sem tam čerpá slova.“*

Z analýzy dalších dat vyplývá, že si většina bilingvních respondentů bez větších obtíží osvojí další dva jazyky. Dva z devíti respondentů (č. 2 a 9) dokonce uvádí znalost dalších čtyř jazyků. Pozornosti by neměl uniknout fakt, že oba tito respondenti pochází z bilingvních partnerských svazků a další (třetí) jazyk se začali učit ve věku 4-6 let. Pro zajímavost i z objektivních důvodů je vhodné uvést také fakt, že oba respondenti používali dle okolností mateřštinu či sekundární jazyk jako tzv. „tajný“ kód.

Vyhodnocení kontrolních otázek

V rozhovoru byly položeny otázky, jejichž účelem byla primárně role kontrolní. Cílem těchto otázek bylo ověřit, zda respondenti opravdu užívají aktivně oba

jazyky, potažmo zda status těchto jazyků skutečně rozlišují, tedy zda jejich deklarované chápání mateřštiny odpovídá realitě. Tyto kontrolní otázky byly formulovány následovně:

- *Používáš svůj mateřský jazyk nebo druhý jazyk jako tzv. tajný? Pokud ano, v jakých situacích?“*
- *„Jakých největších chyb se dopouštíš v psaném textu v mateřském jazyce?“*
- *„Jakých největších chyb se dopouštíš v psaném textu v druhém jazyce?“*
- *„Jakých největších chyb se dopouštíš v mluveném projevu v mateřském jazyce?“*
- *„Jakých největších chyb se dopouštíš v mluveném projevu v druhém jazyce?“*

Odpověď respondentů na hlavní otázku byla za pomoci těchto kontrolních otázek bez výjimky potvrzena. Na základě toho nejsou výsledky kontrolního dotazování uvedeny v přehledové tabulce. Přesto i z odpovědí na tyto kontrolní otázky vyplynulo několik zajímavých zjištění.

Necelá polovina respondentů druhý z jazyků jako tzv. tajný jazyk nevyužívá. Je důležité poznamenat, že všichni tito respondenti patří do množiny osob, které se narodily do monoligvního vztahu, tedy jejichž oba rodiče hovoří stejným jazykem. Jeden z nich, respondent č. 4, výslovně upozorňuje na aspekt společenské nevhodnosti: *„ …přijde mi to neslušné“*.

Více než polovina respondentů naopak výhody druhého jazyka jako „tajného“ kódu často využívá v situacích, kdy nechtějí, aby byl obsah jejich komunikace s protějškem, zpravidla členem rodiny, pro okolí srozumitelný. Tento přístup je typický pro všechny respondenty z bilingvních rodičovských svazků. Všichni tři odpověděli, že využívají při různých příležitostech a v různých kulturních a jazykových prostředích jeden z jazyků jako „tajný“ kód.

Shrnutí kapitoly

Během strukturovaných rozhovorů s jednotlivci reprezentujícími výzkumný vzorek bylo získáno poměrně obsáhlé a různorodé množství dat. Každý z respondentů měl možnost se v rozhovoru volně vyjádřit a rozmluvit, jak mu bylo příjemné. Někteří respondenti tuto možnost využili ze široka, někteří své odpovědi zúžili na minimum.

V každém případě je na místě připustit, že mohlo v tomto ohledu v některých případech dojít k ovlivnění sdílnosti respondentů samotným technickým způsobem komunikace (telefonem, on-line přenosem), neboť některé rozhovory nemohly s ohledem na vládní protipandemická opatření probíhat osobně. Záznamy rozhovorů byly zpracovány transkripcí do písemné formy a jsou součástí přílohy č.1.

Během analýzy získaných dat cestou otevřeného, axiálního a selektivního kódování jsem identifikovala některé vzájemné souvislosti, které již byly uvedeny v předchozích kapitolách a na jejichž základě by bylo možné odpovědět na výzkumné otázky.

Cílem výzkumného šetření bylo zjistit, do jaké míry jsou jedinci ovlivňováni vrozeným či získaným bilingvismem v domácím prostředí a do jaké míry na ně působí okolní vlivy s ohledem na vývoj a uchopení jazyka v rámci komunikace s okolním prostředím. Tento cíl byl obsahem výzkumné otázky číslo 1.

„*Je opravdu vliv multikulturalismu tak zásadní pro ovlivnění jazyka u dítěte?“*

Jak vyplývá z dat uvedených v tabulce č. 1, bilingvní děti ovládají vícero jazyků a jejich bilingvismus je jim v jejich učení významně nápomocný. Fakt, že již umí zpracovávat informace v několika jazycích a jsou zvyklé v několika jazycích i přemýšlet, jim do značné míry zjednodušuje naučení se a pochopení jazyků nových.

Zároveň se však v každém jazyce, jak mateřském, tak i druhém a ostatně i všech dalších, dopouštějí chyb v mluveném i psaném projevu. Respondent číslo 4 dokonce uvádí, že ve svém mateřském jazyce prakticky vůbec nepíše. Hodnotit, do jaké míry jsou tyto chyby typické pouze pro bilingvní jedince, není ambicí tohoto

výzkumu. Ostatně *Errare humanum est*. Uspokojivým zjištěním je, že jsou bilingvní jednici schopni tyto chyby identifikovat, uvědomit si je a pracovat s nimi.

Dále jsem zjišťovala, zda respondenty vrozený či získaný bilingvismus ovlivňuje i mimo studium jazyků, případně do jaké míry determinuje jejich osobní postoje ke světu. Tomu se věnovala odpověď na výzkumnou otázku č. 2.

„Jaké další aspekty mohou ovlivnit vývoj bilingvního dítěte a do jaké míry je může ovlivnit multikulturalismus?“

V tomto ohledu mě zaujalo, že všichni respondenti, pocházející z bilingvních partnerských svazků rodičů, kteří na ně hovořili každý svým jazykem, subjektivně definují termín domov spíše v abstraktním významu, případně problematičtěji ztotožňují tento pojem s některou se zemí jejich multikulturního základu. V každé zemi se de facto cítí jako doma, avšak zároveň mají dojem, že ani do jedné z nich nepatří.

Někteří respondenti, kteří vyrůstali s rodiči hovořícími stejným jazykem, mají podobný problém s určením domova ve smyslu konkrétního kulturního či geograficky vymezeného prostoru, kam patří. Ve skupině těchto respondentů ovšem nelze toto zjištění generalizovat. Polovina účastníků výzkumu reprezentujících tuto část výzkumného vzorku charakterizovanou multikulturalismem získaným byla naopak schopna jasně definovat domov jako místo, kde se z kulturního, jazykového nebo geografického hlediska cítí ukotveni. Poměr těch, kteří v sebeidentifikaci s domovem váhali, a těch, kteří měli ve svém domovském ukotvení naprosto jasno, byl v této skupině vyrovnaný.

V každém případě, s ohledem na převažující nejistotu v odpovědích respondentů z celého výzkumného vzorku, lze konstatovat, že problém sebeurčení ve vztahu k domovu je jedním z významných problémů sebeidentifikace bilingvních dětí, kteří stále cítí určité pouto k zemím a kulturám svých rodičů i přes fakt, že se narodili, vyrostli a jsou do značné míry asimilování v České republice.

Závěr

V teoretické části své práce jsem se nejdříve zaměřila na vysvětlení pojmů a ozřejmila kontext hlavních témat této práce. Byly vysvětleny zavedené definice a chápání těchto pojmů v odborné literatuře. Následně jsem zevrubně nastínila přehled česko – chorvatských vztahů, ke kterým se úzce vážou i charakteristiky menšin obou států.

Díky migračním vlnám, které mezi oběma státy v minulých staletích probíhaly, docházelo v osídlovaných lokalitách k formování kulturních center národnostních menšin. Česká menšina v Chorvatsku má dodnes silnou vůli popularizovat českou kulturu i mezi chorvatské obyvatelstvo a jejich besedy patří mezi organizačními prvky národnostních menšin v Chorvatsku k nejpočetnějším a nejaktivnějším, podobně chorvatská menšina v Čechách aktivně usiluje o uchování a prezentaci kulturního dědictví české veřejnosti.

Další kapitoly teoretické části jsem věnovala jazyku a jeho vývoji. Byly uvedeny zásadní vědecké přístupy k definicím jazyka, vývoje řeči a problematice bilingvismu, jak u dětí, tak i u dospělých jedinců. V navazujících kapitolách byl popsán proces osvojování si druhého jazyka z pohledu monolingvního a bilingvního jedince a související aspekty učení se dalšího jazyka.

Byly rovněž zmíněny aspekty týkající se vlivu bilingvní rodiny jako primární sociální skupiny na osobnostní vývoj bilingvního jedince. V této souvislosti byla zmíněna i úskalí tzv. generačního konfliktu. Obdobně byl popsán i vliv sekundárních sociálních skupin, především školy, která hraje v životě bilingvního dítěte zásadní roli.

V teoretické části byl rovněž popsán fenomén bikulturalismu, jeho některá teoretická východiska a související kategorizace, které byly částečně využity i v empirické části výzkumu.

V empirické části své práce jsem se zaměřila na samotné zkoumání vlivu bilingvního prostředí na jazykový rozvoj dítěte. Při vyhodnocování dat mi byl oporou vědecký aparát, který vyplynul z rešerše odborných zdrojů prováděné před a během formulování teoretické části práce.

Pro uchopení výzkumného tématu jsem zvolila metodologii kvalitativního výzkumu. Výzkumný vzorek byl tvořen bilingvními jedinci, narozenými po roce 1995 v bilingvních rodičovských svazcích nebo rodičům hovořícím jedním

společným jazykem, kteří se do hostitelské země přestěhovali v reakci na společenské otřesy související s válkou v bývalé Jugoslávii v posledním desetiletí minulého století. Rodiny těchto jedinců či alespoň jeden z rodičů pocházel z některého ze států bývalé Jugoslávie.

Takto definovaný reprezentativní vzorek, který bylo možno z hlediska stanovených parametrů, stejně jako zastávaných hodnot a postojových názorů, považovat za homogenní, byl dále specifikován na základě pohodlného vzorkování, které předpokládá u účastníka výzkumu ochotu podělit se o své zkušenosti, zjištění a mnohdy i osobně citlivá témata. Sběr výzkumných dat metodou strukturovaného rozhovoru byl proveden mezi devíti respondenty, splňujícími základní kritéria.

Samotný sběr výzkumných dat probíhal technikou řízeného rozhovoru. Ten obsahoval patnáct základních otázek a dvě otázky podmíněné předchozími odpověďmi. Otázky byly formulovány tak, aby byly srozumitelné i těm bilingvními jedincům, kteří používají český jazyk jako svůj sekundární.

Hlavní otázky směřovaly k identifikaci mateřštiny a aspektům osvojování si mateřského a sekundárního jazyka. Tyto hlavní otázky byly doplněny otázkami kontrolními, z jejichž pomoci byla ověřována dlouhodobá pravdivost klíčových odpovědí. Kromě těchto otázek byly do rozhovoru zařazeny i otázky meritorní, zvolené jako nástroj získání dalších údajů, které by mohly s předmětem výzkumu souviset, a otázky projekční, které respondentům umožnili se hlouběji zamyslet nad aspekty bilingvismu a bikulturalismu v jejich dosavadních životech.

Z výzkumu vyplynulo, že multikulturalismus bilingvnímu jedinci významně pomáhá k uchopení a pochopení nových jazyků, avšak přináší jistá úskalí během psychosociálního zrání jednice a jeho další sebeidentifikace ve vztahu k domovu, především z hlediska národní identity a státní příslušnosti. Posuzovat, do jaké míry je tento fakt handicapem či naopak výhodou, nebylo předmětem tohoto výzkumu.

Použitá literatura

Sekundární zdroje

BERNSTEIN, Basil. *Class, Code and Control: Volume 1: Theoretical Studies Towards A Sociology Of Language*. Routledge, 2005. ISBN 0-415-30287-0.

ČECHOVÁ, Marie a MOLDANOVÁ Dobrava , ed. *Jinakost, cizost v jazyce a v literatuře: sborník z mezinárodní konference* [Ústí nad Labem, září 1998]. Ústí nad Labem: Univerzita J.E. Purkyně, 1999. Sborník. ISBN 80-7044-240-9.

GROSJEAN, François a LI Ping. *Psycholingvistika bilingvismu*. Přeložil CHROMÝ Jan. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2019. Lingvistika (Karolinum). ISBN 978-80-246-3641-2.

HARDING, Edith a RILEY Philip. *Bilingvní rodina*. Praha: Portál, 2008. Rádci pro rodiče a vychovatele. ISBN 978-80-7367-358-1.

HÁDKOVÁ, Marie. *Čeština z druhé strany, aneb, Čeština v roli jazyka nemateřského*. Ústí nad Labem: [Univerzita J.E. Purkyně, Pedagogická fakulta], 2010. ISBN 978-80-7414-242-0.

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. 3. vyd. Praha: Portál, 2012. Speciální pedagogika (Portál). ISBN 978-80-262-0219-6.

HLADKÝ, Ladislav aHANULIAK Juraj. *Vztahy Čechů s národy a zeměmi jihovýchodní Evropy: Relations between Czechs and the nations and countries of Southeastern Europe*. Praha: Historický ústav, 2010. ISBN 978-80-7286-171-2.

HRDLIČKA, Milan. Kapitoly o češtině jako cizím jazyku. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2010. ISBN 978-80-7043-867-1.

KLENKOVÁ, Jiřina a KOLBÁBKOVÁ Helena. *Diagnostika předškoláka: správný vývoj řeči dítěte*. Brno: MC nakladatelství, 2010. ISBN 859-40-4225-026-1.

KUTÁLKOVÁ*, Dana. Logopedická prevence: průvodce vývojem dětské řeči. Praha: Portál, 1996. Speciální pedagogika (Portál). ISBN 80-717-8115-0.*

KRAUS, Jiří, SLOBODA Marián a WAGNER Peter. *Nový akademický slovník cizích slov: [A-Ž : studentské vydání]*. Vyd. 1., dotisk [i.e. 1. brož. vyd.]. Praha: Academia, 2006. Speciální pedagogika (Portál). ISBN 978-80-200-1415-3.

LIPOVAC, Marijan. *Biskup Duh*. Zagreb: Hrvatsko-češko društvo [etc.], 2006. ISBN 953-95462-0-6.

MAŇÁK, Josef, PROKOP Jiří a SOLFRONK Jan, ed. *Kapitoly ze sociální pedagogiky a psychologie: příspěvek ke vzdělávání učitelů.* Brno: Paido, 1998. Edice pedagogické literatury. ISBN 80-85931-58-3.

NEKVAPIL, Jiří, SLOBODA Marián a WAGNER Peter. *Mnohojazyčnost v České republice: základní informace = Multilingualism in the Czech Republic : basic information*. 3. vyd. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009. Speciální pedagogika (Portál). ISBN 978-80-7106-581-4

PETRÁŠ, René, PETRŮV Helena a SCHEU Harald Christian. *Menšiny a právo v České republice*. Praha: Auditorium, 2009. ISBN 978-80-87284-00-1.)

PETRUCIJOVÁ, Jelena, SLOBODA Marián a WAGNER Peter. *Multikulturalismus, kultura, identita: základní informace = Multilingualism in the Czech Republic : basic information*. 3. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita, 2005. Speciální pedagogika (Portál). ISBN 80-736-8083-1

POKORNÝ, Jan a HANULIAK Juraj. *Lingvistická antropologie: jazyk, mysl a kultura*. Praha: Grada, 2010. ISBN 978-80-247-2843-8.

POSPÍŠIL, Ivo a ŠAUR Josef. *Generační konflikt ve slovanských literaturách a kulturách*. Brno: Masarykova univerzita, 2016. ISBN 978-80-210-8410-0.

STRAUSS, Anselm L. a Juliet CORBIN. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Brno: Sdružení Podané ruce, 1999. SCAN. ISBN 80-858-3460-X.

STŘELEC, Stanislav. *Kapitoly z teorie a metodiky výchovy I.* Brno: Paido, 1998. Edice pedagogické literatury. ISBN 80-85931-61-3.

Internetové zdroje

https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Internalizace (22.4.2021)
https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Jazyk_národní (22.4.2021)
http://www.kroatistikabrno.cz/stehlik_studie_ii.html (30.4.2021)
https://www.vlada.cz/cz/pracovni-a-poradni-organy-vlady/rnm/mensiny/narodnostni-mensiny-15935/ (26.4.2021)
https://nacionalnemanjine.hr/nacionalne-manjine-u-hrvatskoj/ (26.4.2021)
https://www.vlada.cz/cz/ppov/rnm/mensiny/chorvatska-narodnostni-mensina-16110/ (26.4.2021)
https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Jazyk_národní (22.4.2021)
https://www.mzv.cz/zagreb/hr/ceska_manjina_u_republici_hrvatskoj/ceska_manjina_u_hrvatskoj_i_njezine/index.htm (26.4.2021)